

VÁROSI GAZDÁLKODÁS – ÜZLETI KOOPERÁCIÓ

Főszerkesztő

KÖVÉR György – POGÁNY Ágnes – WEISZ Boglárka

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont –
Hajnal István Alapítvány
Budapest, 2023

Az Évkönyv megjelenését támogatta a Magyar Tudományos Akadémia és az NKFIH TKP2021-NKTA-15 sz. projektje

Az MTA Történettudományi Bizottság Gazdaságtörténeti Albizottságának megbízásából szerkesztették

DEMETER Gábor, DRASKÓCZY István, GAUCSÍK István, KAPOSI Zoltán,
KÖVÉR György, POGÁNY Ágnes, SIMON Zsolt, SOMORJAI Szabolcs,
SZÁNTAY Antal, TÓZSA-RIGÓ Attila, WEISZ Boglárka

© Szerzők, 2023

© HUN-REN BTK, Hajnal István Alapítvány, 2023

ISSN 2498-8634

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó: Balogh Balázs

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos információs osztály

Vezető: Kovács Éva

Szöveggondozó: Nagy Zsejke

Borítóterv: Icsu Molnár István

Tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó

Nyomdai munka: Prime Rate Kft, Budapest

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Tartalom

VÁROSI GAZDÁLKODÁS

TÓZSA-RIGÓ ATTILA

Pozsony város költségvetése a 16. században és a 17. század elején
(1526–1610) 9

DERZSI JÚLIA

Fuvarozási szolgáltatások a kora újkori Nagyszebenben 39

BODOVICS ÉVA

Kudarcból dicsőség. Miskolc rendezett tanácsú város gazdálkodása
1871 és 1909 között 55

TARNAI ESZTER

A főváros közellátási apparátusának változásai (1941–1945) 81

BAGDI RÓBERT

Szolnok város költségvetése a harmadik és a negyedik ötéves terv idején
a jubileum és a modernizáció jegyében (1966–1975) 105

ÜZLETI KOOPERÁCIÓ

HALMOS KÁROLY – TAMÁS MÁTÉ

Együttműködés, uralom, hatalom. A kooperáció mint erkölcsi probléma 133

KOVÁCS KRISTÓF LAJOS

Hitelek a szomszédból. Két 19. századi pesti vállalkozónő üzleti hálózatának
összehasonlítása 163

TINKU-SZATHMÁRY BALÁZS

Fúziótól „fúzióig”. Az Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság története
érdekcsoportok, piacok és a kormányzati politika viszonyrendszerében 183

ESZIK VERONIKA

„Az összes érdekelt állami tényezők kikerülni akarták azt a versenyharczot”.
Osztrák–magyar állami és vállalati együttműködés a dualizmus kori
tengeri kereskedelem területén 221

TAMÁS GÁBOR

Aszimmetrikus kooperáció alulnézetből. A Magyar–Francia Biztosító
Társaság felvásárlása 239

PECSŐK LÁSZLÓ

Házassági kapcsolatok a két legnagyobb magyarországi sörgyároscsalád,
a Dreherek és a Haggemacherek között 255

SIMONKAY MÁRTON

Versengés a kooperációban. Bíró Pál és Hegedüs Lóránt harca
a Gyáriparosok Országos Szövetsége elnökségéért (1926) 279

KOLOH GÁBOR

Szövetkezetek a nagy gazdasági válság idején. A budapesti székhelyű
szövetkezetek sorsa 1929–1933 között 301

Szerzők 317

Contents 319

Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2024. Felhívás 321

Együttműködés, uralom, hatalom

A kooperáció mint erkölcsi probléma¹

Máté Katalinnak ajánljuk

A korszak, amelyről szó lesz, még a távolsági gőzvontatás elterjedése előtti időszak, az életszféra pedig a hadviselés és ennek is egy eleme, a hadsereg élelmezése. Perjés Géza – a 18–19. századra vonatkozó hadtudományi értekezések alapján – a kor hadseregeit élelemmel ellátó kereskedőket különleges képességekkel és különös kapcsolatokkal rendelkező figuráknak írta le. Ugyanakkor ezek a vállalkozók csak részei voltak egy még nagyobb vállalkozásnak, amit a korban a háborúk jelentettek.² A hadsereg üzleti-üzemi szervezete más léptékben működött, mint a beszállító vállalkozóké. Vannak feladatok, amelyeket óriásszervezetek képtelenek ellátni. Ilyen esetekben nyílik meg a lehetőség a kezdeményező- és alkalmazkodóképességgel rendelkező kereskedőknek. Az együttműködés azonban a bevett működési módok (intézmények) közötti súrlódásokkal és konfliktusokkal járt. E konfliktusoknak egyik velejárója volt, hogy a hadsereg-élelmezésben részt vevőkről az a vélekedés alakult ki, hogy korruptak. Ezt a vélekedést tényként kezelve fogjuk a következőkben az együttműködés erkölcsi kérdéseit megvizsgálni. (Magának a vélekedésnek a bemutatása és vizsgálata egy másik tanulmány témája lesz.)

A következő oldalakon farádi Vörös Ignác (1757–1825, a továbbiakban FVI³) *Visszaemlékezései* egyes konfliktusos epizódjainak elemzésével arra keresünk választ, vajon a rendszeren belüli különböző intézmények képviselőinek együttmű-

1 A tanulmány Halmos Károly részéről az ELTE BTK Vállalkozástörténeti Kutatócsoport keretében, a Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány (PADME) és az MTA Lendület „A magyar irodalom politikai gazdaságtana” (34080 LP 2019-10/2019) kutatócsoport, illetve az OTKA „A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században európai kontextusban” (FK-19 132451) kutatócsoport támogatásával, Tamás Máté részéről pedig az NKFI Alap támogatásával, a K 143231 azonosító számú OTKA-projekt keretében készült. A tanulmány az ELTE BTK TI GTT – PADME Vállalkozástörténeti Kutatási Központ által rendezett *A kooperáció a vállalkozások történetében* című, 2022. november 25-i konferencián Halmos Károly és Tamás Máté által tartott *Kooperáció, uralom, hatalom. A hadseregellátás mint erkölcsi probléma* című előadás kidolgozása. Jelen írás erősen támaszkodik a *Korall* 89. számában megjelentekre. Mivel az a szöveg ma már elérhető a világhálón, számos dologra csak röviden fogunk utalni vagy hivatkozni.

2 Lásd erről Redlich 1964–1965.

3 A visszaemlékező nevében a farádi valójában előnév. Mivel azonban a kiadvány címlapján Farádi Vörös Ignác szerepel, a címleírásban ehhez tartjuk magunkat, és ennek megfelelően rövidítésként is az FVI-t használjuk.

kódását hogyan értelmezte az emlékirat szerzője, illetve ezek hátterében milyen tényezők állhattak. Kérdés továbbá az is, vajon a korrupciónak tekintett jelenségek a résztvevők morális gyengeségének vagy rendszersajátosságnak köszönhetőek-e. A kérdés jelentőségét az adja, hogy a közvélekedés kliséi vissza-visszatérő módon tudnak a szokásos bünbakképzési folyamatok során, illetve összeesküvési elméletekben megjelenni. A dolgozat célja azonban nem az utólagos ítélethozatal, hanem a közvélekedés által hosszú időn keresztül fenntartott klisék mögötti észszerűségek feltárása.

Bevezetés

„*Remota namque iustitia [...] quid sunt regna nisi magna latrocinia?*” – idézte föl több mint négy évszázada Hippói Szent Ágoston szentenciáját Werbőczy István.⁴ Ám az eredeti továbbmegy ennél, és jelen írás gondolatmenetéhez a kevesebbet idézett folytatásra – hogy tudniillik a rablótanyák kis királyságok – lesz szükség.⁵ Nem mindig egyszerű azonban eldönteni, távol-e már az igazság (más fordításban a jogosság),⁶ vagy sem. Ma közéleti vitákban hallható a lator állam (*rogue state*) kifejezés, utalva arra, hogy ezek a Szent Ágoston-i értelemben már nem államok.⁷ (Ám nem biztos, hogy minden állam lator, amelyik annak látszik. Vannak egyszerűen bukott államok, amelyek – például az első világháború végének Magyarországa – egyszer csak összeomlanak.) Előfordul az is, hogy egy amúgy derék állam bizonyos esetekben megtűr „rablótanyákat” a maga testén-területén belül, csak arra ügyelve, hogy ezek ne terjeszkedjenek túl a megszokott határokon – ilyen jellegzetes eset a dél-itáliai maffiáé.⁸

Talán a legnehezebben értelmezhető esetek azok, amikor a szükség bont törvényt, vagy a szükségre való hivatkozással teszik az állam megtestesítői ugyanezt. Carl Schmitt-től ugyan tudjuk, hogy a kivételes állapotról való döntés mutatja meg, ki szuverén,⁹ de a kivétel csak a renddel szembeni, azt erősítő viszonyában létezik. Az igazság (és az igazságosság) nem csak hirtelen tűnhet el („eltávolíttatnék”) egy közösség életéből. Előfordul a lassú romlás is. A korrupció szó a mai

4 „*Ha az igazság eltávolíttatnék, mi egyebek lesznek az országok, mint nagy rablótanyák?*” Werbőczy 1990: 22.

5 „*Remota itaque iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia? quia et latrocinia quid sunt nisi parua regna?*” Aurelius Augustinus 2020: iv. § („*Hát igazság nélkül mi mássá lesznek az országok, mint rablók tanyájává? Mert mi mások a rablótanyák, mint kis királyságok?*”). A szentenciának számos, árnyalatokban különböző fordítása forog közkezen.

6 Szent Ágoston 1859: 145.

7 A *rogue* kifejezésnek hangulatilag eltérő árnyalatai vannak a megértő csibésztlől az elutasító gazemberig.

8 Vö. Hobsbawm 1974: 59–94. A kifejezés egyébként a tárgyalandó egyik esettel kapcsolatban is előfordul a szakirodalomban: Marczali 1915: 19; Pintér 2020a: 124.

9 „*Souverän ist, wer über den Ausnahmezustand entscheidet*” (Schmitt 2009: 13), magyarul: „Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt” (Schmitt 1992: 1). Vö. Karácsony 2016: 101–102.

köznelvben már a megvesztegetéssel szinte azonos jelentésben él. Régebben ennél jóval szélesebb volt a jelentésköre.¹⁰

Egy 1847. évi „törvénytudományi” gyűjteményben a *corruptere* kifejezés a „megvesztegetni” mellett még a „roszravenni, v[agy] vezetni, elrontani, elcsábítani”, „megrontani”, „vesztegetni” szavaknak van megfeleltetve; a *corruptio* mellett pedig a „megvesztegetés”, „megszédítés”, „romlottság” és „feszlettség” szerepel.¹¹ 1854-ben Heckenast több idegen szavak szótárát is megjelentetett. Az egyik, úgy terjedelmével, mint árával, érzékelhetően a széles közönség épülését célozta.¹² Ebben csak a „megvesztegetni”, „vesztegethetőség”, „vesztegetés” szavak vannak megadva. A kiigyeztetés előtt két évvel egy komolyabb szótár is megjelent.¹³ Ez a *corruptálni* kifejezésnél megadja az eredeti latin alakot, magyar megfelelőként „megrontani, meghamisítani, megvesztegetni” szavak szerepelnek. Ugyanebben a szóbokorban jelenik meg a *corruptibilis* „romlékony, megvesztegethető”, a *corruptio* „megrontás, rongálás; romlás; rothadás; megvesztegetettség”, a *corruptus* pedig „el-, megromlott, romlott; rozsz; hamisított; vesztegetett” értelmezéssel.

Sejtésként megfogalmazható, hogy a hétköznapi nyelvben a korrupció jelentése már ráhúzódott a megvesztegetésre, míg az emelkedettebb köznelvben még tartották magukat a régebbi jelentések is. Eredetileg a politikai gondolkodásban a törvények leromlását, elkorhadását jelentette. Erre utal már az ágostoni mondat is, és ez a felfogás csak a modern politikai irányzatok térnyerésével szorult vissza.

E dolgozat címe ironikusan utal Lukács György politikai filozófiai röpiratára.¹⁴ Túl a formai gondolatársításon, az utalás a dolgozat egyik fontos kérdésére, cél és eszköz – esetünkben: kooperáció és korrupció – viszonyára vonatkozik. Joggal merülhet föl a kérdés, vajon mi köze mindennek a vállalatok közötti együttműködéshez. Tény, hogy a tárgyalt korban hazánkban a szó mai értelmében (jogi formában létező, szervezetileg és vagyoniilag az őt alkotó személyektől elkülönülő) vállalatok még nem is voltak. Jóllehet gazdálkodás, sőt haszonelvű gazdálkodás volt (mikor nem?), az állam, a közigazgatás szférájától elkülönült gazdasági életéről sem beszélhetünk.

Érdemes meggondolni, hogy az államot manapság leginkább a közhatalom monopolistájaként szokás azonosítani. Régebben azonban igaz volt, néha és néhol ma is, hogy a hadsereg állam az államban. Talán ferdíthetnők ezt a mondást úgy is, hogy a hadsereg a *vállalat* volt az államban. A kora újkori hadi vállalkozók idején mindenképp, de később is.¹⁵ A szokásos történet a pénzügyi-katonai államról

10 E szélesebb jelentés megjelenik a kérdés hazai tematizálójánál. Hankiss 1979. A tágabb jelentést például a korrupció egyik neves német kutatója analitikusan a mikropolitikával azonosítja. Vö. Engels 2016.

11 [Perger–Sztrokay (szerk.)] 1847: 99.

12 Idegen 1854.

13 Babos 1865.

14 Lukács 2002.

15 Redlich 1964–1965.

(*fiscal-military state*) beszél,¹⁶ de a pénzügy és a hadsereg közötti viszony nem volt olyan harmonikus, miként a kifejezés ezt sugallja. A modern bürokratikus állam már hazánkban is kezdett – de még csak kezdett – felépülni. A 18. és 19. század fordulója körüli fél évszázad a nagy változások kora volt nemcsak a gazdaság, hanem a hadügyek történetében is. A kihívások újak voltak, a megoldások... talán nem is régiek, hanem inkább szokásosak (kincstári felvásárlás, természetben kivetett élelmezési adó, helyben való beszerzés).

A hadseregnek, ennek az egyre inkább külön testként viselkedő állam-vállalatnak együtt kellett működnie a beszállító vállalkozókkal. A hadseregek létszáma egyre növekedett, s az addigi megoldások nem voltak elegendőek önmagukban, szükségessé vált a kiszervezés. Mivel ezt az ügynökök is tudták, számoltak vele. A viszonyrendszer, bár hierarchikusnak látszott, nem tisztán alá- és fölérendeltségen alapult.

A hadsereg üzleti üzeme más léptékben működött, mint a beszállító vállalkozóké, miközben előbbi nem nélkülözhetette az utóbbiakat. A közhatalmi államnak viszont ellenőriznie kellett, hogy az állam-vállalat ne hogy elhatalmasodjék. Erre külön apparátust kellett fenntartania. Mondani sem kell, ezek a szervezetek és intézmények nemcsak ellensúlyozták egymást, hanem illeszkedtek is egymáshoz. Az együttműködés azonban a bevett működési módok (intézmények) közötti sűrűlődésekkel, konfliktusokkal járt.

Korszakunk az 1780–1790-es évek. Ebben az időszakban zajlott az Orosz Birodalomnak és a Habsburg Monarchiának az Oszmán Birodalommal szemben 1788–1791 között viselt háborúja.¹⁷ A 18–19. század fordulóján a Habsburg Monarchia kincstári kiadásainak nagy részét a császári-királyi hadsereg ellátása tette ki.¹⁸ A hadsereg élelmezése a kor egyik legfontosabb közbeszerzési eljárásának tekinthető, melynek során az állam a hadsereg ellátásához szükséges termékek jelentős részét szerezte be (még ha voltak más beszerzési csatornák is, és az sem mind egy, háborús vagy békeidőszakról volt-e szó).¹⁹ E kor még a hadsereg élelemellátásában részt vevő vállalkozók kora. Az üzletben részt vevő, nagyon eltérő célú, ugyanakkor nagymértékben egymásra utalt felek egyrészt a főhadparancsnokságok, másrészt pedig a hadseregek ellátását biztosító vállalkozók. Róluk, szerepükéről, jellemárcukról Perjés Géza írt alapvető tanulmányokat.²⁰ Ezeket az üzletembereket Perjés a következő módon jellemezte: „A vállalkozó mindazokkal a tulajdonságokkal rendelkezett, amelyek az állami tisztviselőkből hiányoztak: fürge volt és rugalmas, ismerte a piaci viszonyokat és az üzleti élet titkait, [...] szinte korlátlan hitele volt, [...] közvetlenül bekapcsolódott az ellátó apparátus működé-

16 Godsey–Matá (eds.) 2022. További bibliográfia: Fiscal-Military é. n.

17 A háború megítéléséről legújabban: Pintér 2020b.

18 Szijártó 2020.

19 Mindmáig figyelemre méltó áttekintése a kérdésnek: Csengery 1844.

20 Perjés 1963a; Perjés 1963b.

sébe, azt szinte bérleti alapon vezette.”²¹ „[...] ügynökei révén ellenőrzése alá vonta a gabonapiacot, a hadseregen belül pedig külön irányító, ellenőrző és végrehajtó apparátust épített ki, és ennek szálai elnyúltak egészen a csapatokig. A vállalkozó közvetlenül a hadügyminiszter vagy a legfelső katonai szerv alá tartozott, és az operáló hadsereg fővezérének csak korlátozott rendelkezési joga volt felette.”²²

A heroszinak beállított figurának, ha létezett, óriási hatalommal kellett rendelkeznie. És rendelkezett is.²³ Ezzel együtt is, Perjés Géza leírása az egyik oldalról szól, és annak is egy valamivel korábbi változatáról. Ha irodalmi példával kívánjuk illusztrálni, akkor a leírás például a Lion Feuchtwanger által 1925-ben megregényesített életű Joseph Ben Issachar Süßkind Oppenheimerre (1698–1738) vonatkozhatnék.²⁴ Volt azonban egy másik szereplő is az üzletben – az, aki a pénzt adta. A korábbi időkben – miként Perjés is írta – az államnak (uralkodónak, udvarnak) hitelezők váltak vállalkozóvá. Később azonban – de legalábbis a 18. és 19. század fordulójának Magyarországon – ezek a szerepek szétváltak.

II. József az örökös tartományokban bevált minták alapján megkísérelt létrehozni egy hivatalnoki alapon működő központosított hadseregellátási rendszert. Magyarországon ez csak az 1788–1791. évi osztrák–török háború során sikerült. A császár a hadjárat idejére nevezett ki egy tartományi főbiztost (*Oberlandeskommissär*), az FVI-t kinevező és általa meg is említett Lovász Zsigmondot. Mivel Magyarországon volt a felvonulási terület, emiatt egyeztetni kellett az intézményi formákat. A Katonai Élelmezési Főhivatal (*Militärhauptverpflegsamt*) háború idején a tábori élelmezési igazgatóságokon (*Feldverpflegsdirektion*) és a vármegyei raktárakon keresztül intézte az élelemmel való ellátást.²⁵ Katonai vonalon a Főhadparancsnoksághoz tartozó reszortok voltak: az élelmezési főigazgató (*Oberverpflegsverwalter*), az igazgató (*Verpflegsverwalter*), a segéd (*Verpflegsadjunkt*), az ellenőr (*Kontrollor*) és a pék; polgári vonalon a Helytartótanácsához, közvetlenebbül pedig a vármegye alá tartozó reszortok: a raktári biztos (*commissarius magazinalis*), a szállítási felügyelő (*conductor transportualis*), a hajdú.

A költséző fél a főhadparancsnokság lett. Vele voltak kapcsolatban az élelmezéssel foglalkozó vállalkozók, akik – bármily nagyok voltak is – viszonylag kicsiknek számítottak az állami monopozóniához képest.²⁶ Kisebbség voltak ugyan, de nem voltak teljesen kiszolgáltatottak. Fennállt ugyanis a már korábban is leírt,²⁷ de csak az új intézményi közigazdaságtannak köszönhetően nevet is kapó jelenség, az

21 Perjés 1963a: 178.

22 Perjés 1963b: 226–227.

23 Halmos–Tamás 2023.

24 Feuchtwanger 1990.

25 A korabeli német szóhasználat megkülönböztette a *Versorgung*, a *Verpflegung* és a *Better* kifejezéseket. Ezek közül az 'élelemmel való ellátást' jelentést a *Verpflegung* tartalmazta, így ennek fordításaként az élelmezést használjuk. Vö. Hübler 1820: 15.

26 A monopozónia a monopólium (egyedáruság) ellentettje, talán kizárólagos vásárlóként volna magyarázható.

27 Például Friedrich August von Hayek *local knowledge*-nak (kb. helyismeretnek) nevezte. Hayek 1945.

információs aszimmetria.²⁸ A monoposzonista tudja (és csak ő *tudja*), mit akar, tudja, milyen eszközei vannak, de nem tudja pontosan, hogy gond esetén mit, mikor és hogyan kell megoldani. A másik oldal résztvevői viszont pontosan ezt tudják, s mivel tudják, hogy ezt *ők* tudják, nyilvánvaló érdekük titkolni. Ebből a helyzetből egy alkufolyamat, ha tetszik, játszma keletkezik, amelynek sokféle kimenetele lehetséges.

A jó szándékkal telt történész kibic tanácsolhatná a feleknek, akkor járnak a legjobban, ha tökéletesen együttműködnek. Kérdés, vajon miért nem jöttek erre rá maguk. Akármiként is, hogy kérdésünket megvizsgálhassuk, össze kell kötni az elvont leírást az eseti beszámolókkal, hiszen a történetíró feladata, miként azt Horváth Mihály a kortársai elé példaként állított Ernst Wilhelm Gottlieb Wachsmuth (tárgyalt korunk végén leírt) elvei alapján megfogalmazta: „[...] *a gondolat, mely általánosságra és egységre emelkedni s minden egyest, mint egy lépcsőzet sorának tagját, a legfőbbel összekapcsolni törekszik, szünetlen visszaforduljon a szem előtt fekvő anyag földi föltételeire, hogy ez az ő különműségében és sajátóságában észleltessék és adassék elő; szükség, hogy a gondolat az egyes alakok tolongásában forogjon, s eképpen a történeti mű ezeknek vidám élete által színt és hangot nyerjen.*”²⁹

Az általánosságra emelkedett gondolatot – a harctéri gyakorlattal is rendelkező katonatisztból lett történészként nagyon is illetékes – Perjés Géza³⁰ leírása testesíti meg, az egyes alakok tolongását pedig FVI visszaemlékezéséből kinyert példáink idézik fel.

*A Visszaemlékezésekről és szerzőjükről*³¹

A hadsereg élelmezése a piac és hierarchia határán működő összetett rendszer.³² Szerepe mai kifejezésekkel: úgynevezett tapasztalati javak kereskedelme közbeszerzési eljáráson keresztül. A kifejezés első része arra utal, hogy vannak olyan javak (nem kis részben szolgáltatásokkal egybekötöttek), amelyeknek az elvárt jellemzőit nem lehet előre tökéletesen, szerződésileg kikötni. A második fele (közbeszerzés) a közhatalmi szervek (régiesen: közületek) nyilvános beszerzési eljárása a céljaikhoz

28 Akerlof 1970.

29 Horváth 1839: 19.

30 Hausner 2019.

31 Farádi Vörös Ignác *Visszaemlékezései* című emlékirata a *Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai* sorozat *Emlékinatok* alsorozatában jelent meg 1927-ben. Az írás keletkezéséről, a kritika lehetséges szempontjairól lásd Pintér 2020a: 116–118. Mivel nem egy szerzői jóváhagyással megjelent szövegről van szó, hiába folytatódolagos a narráció, nem tekinthető véglegesen egységesített műnek. Bizonytalan a műfaji besorolás is. Szemben napjainkkal akkoriban még nem tettek határozott fogalmi különbséget napló, önéletírás, visszaemlékezés és emlékirat között. A szövegben ezeket a kifejezéseket a változatosság kedvéért rokon értelműen fogjuk használni, de a dolgozat végén határozott állást fogunk kialakítani FVI írásának műfaját illetően.

32 Halmos–Tamás 2022.

szükséges eszközök megvásárlása érdekében. Részben már az előbb említett ok miatt (tudniillik hogy két szerveződési elv határán működik), részben pedig azért, mivel a beszerző (a főhadparancsnokság) nem saját pénzével gazdálkodott, hanem a kincstáréval, illetve mivel a beszerzések nagyságrendje óriási, valamint amiatt, hogy az ügyletek megszervezésében nagyon sok meghatalmazott (képviselő) és tisztségviselő (megbízott) vett részt, a közbeszerzések a nyerészkedés, a pazarlás és a nepotizmus melegágyai. A legutóbbi kifejezéshez csak annyit, hogy az nemcsak a vér szerinti rokonság, hanem akár szomszédságok, kisközösségek előnyben részesítését is jelentheti.

Történetileg élményszerű leírásként mindez FVI 1822 szeptemberében lezárt emlékiratán keresztül mutatható be. FVI önéletírásában a közel negyven évvel azelőtt megesett tanulságos történeteket vetette papírra.³³

Kitérőként foglalkozni kell még avval, vajon mire is lehet „bizonyíték” FVI visszaemlékezése. Elismervén azt, hogy ez egy bonyolult kérdés,³⁴ megkísérlünk célirányosan válaszolni rá. A klasszikus szöveges források tekintetében a rankei forrásbírálat elvei az irányadók. A történetíró vizsgálóbíró, a szöveges forrás tanú, akinek (amelynek) ellenőrizni kell a (személyi) azonosságát, meg kell vizsgálni, mely ügyben hallgatják ki, mit tud az ügyről, és azt mennyire közvetlenül tudja, továbbá szavahihető-e, és előrevivő-e, amit közöl.³⁵ A szépirodalmi források esetében a válasz korlátozottabb, és lényegében csak azt állítja, hogy a szépirodalmi műveknek lehet „bizonyága”, de nem a mű tárgyát, hanem a művet befogadókat illetően.³⁶ Kérdés azonban, mit lehet kezdeni egy olyan művel, amelyik kapcsán nem szavatolható, hogy tárgyszerű, viszont még ha szépirodalom volna is, keletkezése korában nem jutott, nem mehetett végig a befogadás folyamatán.

A két szövegtípus határán van a történelmi regény, illetve a regényes történelem. Walter Scott történelmi regényei³⁷ és Eötvös József *Magyarország 1514-ben* című műve³⁸ képviselhetik a két pólust. A választóvonal közöttük a fantázia és a képzelet közötti különbség, amelyre Wilhelm von Humboldt hívta föl a figyelmet.³⁹ A *Visszaemlékezések* besorolásához e pólusok szolgálhatnak ideáltípusként. A scotti regény lényege, hogy a tudott, hiteles történelem hézagaiban mozognak a fantázia által kialakított főhősök, akikről kellően kevés forrás tanúskodik, s ezért megjelenhetnek és eltűnhetnek anélkül, hogy a *történelem* hitele csorbulna. Eötvös a regényes elemeket a történelem megismertetése céljából használta föl.

33 Farádi Vörös 1927.

34 Z. Varga 2000; Kövér 2011.

35 Vö. Iwasaki 2008.

36 Vö. Halmos 2006.

37 Például Scott 1980.

38 Eötvös 1972.

39 Humboldt 2006.

A külső történelmet illetően a *Visszaemlékezések* eseményei megfelelően azonosíthatók.⁴⁰ A kérdés, vajon a példázatnak szánt anekdotikus részek a történelmi regény vagy a regényes történelem szabályainak megfelelően működnek-e. Tény, hogy a példázatként elmondott esetek szereplői általában névtelenek, és FVI nem könnyíti meg az esetek datálását sem. Ugyanakkor a csak leleplezett, de fel nem jelentett figurák nem lettek megnevezve. Társa, Rabach kapitány⁴¹ azonban elvileg beazonosítható személy, s így legalább e dolgozat szerzői arra szavaznak, hogy a történeteknek általában véve is van valóságalapja.

E fejezet végeként még pár szót FVI életéről⁴² és utóéletéről. 1757-ben született Veszékenyben. 1778-ban ügyvédi vizsgát tett. 1779-ben a Temesi Bánság területén, a szentandrászi járás főszolgabírójaként az újra megszervezett vármegye tisztviselőinek egyike lett, 400 konvencióos forint fizetéssel.⁴³ Pár évvel ezután birtokot vásárolt Segenthauban,⁴⁴ de föltehetőleg lakhelye Temesvárotnak, majd Szentendrások volt. Erre az időre tehető a még tárgyalandó „kisszentmiklósi magazinalis biztossal való” eset.⁴⁵ (Nevezett faluban volt „a megye »életes ház«-a [raktára], amelybe a járás népe a hadi contributio [hadiadó] fejében a katonaság részére kirótt *naturalekat* [terményt] szállította.”⁴⁶ A falu 13 kilométerre, gyalog is megjárható távolságra volt attól a helytől, ahová FVI birtoka esett.⁴⁷) FVI az osztrák–török háború idején tartományi biztos (*Landeskommissär*) volt, s ekként vett részt az ellátási rendszer működtetésében.

Megjegyzendő még, hogy FVI visszaemlékezéseivel foglalkozott, illetve azokra támaszkodott a közreadó Madzsar Imrén kívül Marczali Henrik is. Utóbbi nagyon lendületes cikke megérdemelne egy revíziót, de erre ezúttal nincs terjedelmi lehetőség. Legutóbb Pintér Tamás írt FVI működéséről tanulmányt, majd szakdolgozatot.⁴⁸ Pintér alapos munkát végzett. Valójában egyetlen vitánk van vele. Az sem ténybeli, hanem szemléletbeli. Ő a ma korrupciófogalmát érvényesítette FVI megítélésakor. Mi megmaradunk Ranke óvásánál, és a régi korokat igyekszünk saját magukból megérteni.

40 Madzsar 1927; Pintér 2020a: 121–124.

41 Pintér 2023.

42 Lásd még Pintér 2020a: 114–115.

43 Amíg kamarai igazgatás alatt állt a terület, addig kerületekre oszlott, és azoknak *Obervverwaltung* volt; a vármegyei igazgatás megszervezésével a kerületek járásokká, a tisztség pedig főszolgabíróvá módosult. Madzsar 1927: 6, 15, 18, 19. Szentandrás (Sănmăndrei, Sanktandreas, Temes megye, Románia). Az évi 400 forint durva becslésként ma havi nettó 300+ ezer forintnak felelhet meg, figyelembe véve, hogy FVI emellett birtokán is gazdálkodott. Vö. Danyi 2023.

44 Németság (Șagu, Románia), 30 kilométerre Szentendrásoktól Arad irányában.

45 Kisszentmiklós (Sănnicolăul Mic) ma Arad (Románia) Maros-balparti városrésze.

46 Madzsar 1927: 19.

47 Úgy Kisszentmiklós, mint Németság a hajdani újaradi koronaadalom, vagy inkább kamarai birtok része volt.

48 Marczali 1915; Madzsar 1927; Pintér 2020a; Pintér 2021.

A szegedi és kisszentmiklósi esetek

FVI emlékiratából tekintsük át a már Marczali Henrik és Pintér Tamás által is kiemelt részt.⁴⁹ Egy 1788 őszén megesett szegedi gabonaszállítási ügyről van szó, amely némely részében azonban csak 1789 tavaszán derítettett föl. Jó volna a történetet egészében idemásolni, mivel azonban hosszú, és a világhálón is elérhető, eltekintünk ettől.⁵⁰ Pintér Tamás a történetet FVI erkölcsi elbizonytalanodásának jeleként értékelte. Mivel Pintér markáns álláspontot foglalt el, érdemes kulcsmondatait felidézni: „A visszaélések tovább folytatódtak a városban, immáron a hadbiztos tudtával. Vöröst tehát mégiscsak »megvesztegették«, de kötelességét nem pénzért, hanem együttérzése miatt hagyta el.” „Vörös [...] nemcsak hogy szembesült azzal, hogy itt valójában [...] egy szó szoros értelmében vett maffia működik, de a bűnösségről való hallgatásával gyakorlatilag annak tagjává is vált.”⁵¹

A korrupció súlyos vád. Kétségbe vonja a meggyanúsított erkölcsi integritását. Ezért történelmi alakokkal szemben – még inkább, mint élő kortársakkal szemben, akik legalább elvileg tudhatnak védekezni – érdemes lehet a minden észszerű kérés kizárásának elvét alkalmazni. Jelen dolgozat az észszerű kétséget kívánja megszólintatni a Pintér Tamás tanulmányában megjelenített, de korunk szellemi közegében egyáltalán nem egyedi állásponttal szemben.

Főntebb már utaltunk arra, hogy 1780-ban az uralkodó központosította a hadseregellátás hivatalszervezetét,⁵² és elrendelte az Udvari Haditanácsnak közvetlenül alárendelt Katonai Élelmezési Főhivatal megszervezését (a hivatal működésére vonatkozó instrukciót 1782-ben adták ki). Központi hatóságként a teljes katonai élelmezési (*Verpflegsgeschäft*) és szállásolási (*Bettergeschäfts*) tevékenység központi irányításával megbízott, testületi szervezésű hivatal békeidőben a tartományokban működő kirendeltségein keresztül irányította a sűrű raktárhálózaton alapuló élelemellátást. Az élelmezési hivatal személyzete mindössze tizenegy főből állt. Ezenkívül volt még a katonai pékség személyzete. A vészhelyzetekre való készletek felhalmozása céljából az egyes tartományi fővárosokban külön élelmezési hivatalok működtek, amelyek élén egy szélesebb területi illetékességgel rendelkező törzstiszt állt. A hadba vonult seregek (*Feldarmee*) számára külön tábori igazgatóságok álltak rendelkezésre,⁵³ a fuvarozást pedig az 1771-ben létrehozott külön hadtest (*Militärfuhrwesenkorps*) végezte.

49 Lásd Marczali 1915: 17–19; Pintér 2020a: 121–124.

50 Farádi Vörös 1927: 69–79, 88–92. Az eseményeket Pintér (2020a: 121–122) 1788. október közepére (6. és 17. között) és 1789 tavaszára (március–április) datálja.

51 Pintér 2020a: 124.

52 Lásd még Pintér 2020a: 119–121.

53 [Joseph der Zweyte] 1782a. Lásd továbbá: [Joseph der Zweyte] 1789; [Joseph der Zweyte] 1782b.

A Magyar Királyságban azonban, ahol az 1748. évi úgynevezett haugwitz-i reformokat⁵⁴ nem hajtották végre, az ellátást továbbra is a vármegyék biztosították – közvetve: a Helytartótanácsnak alárendelten működő Tartományi Biztosság (*Provinzial Kommissariat*) és a főhadparancsnokság alá tartozó Tartományi Hadbiztosság (*Provinzial Kriegskommissariat*) illetékes kerületi biztosságain keresztül. A Katonai Élelmezési Főhivatal háború idején a mozgósított hadseregek tábori élelmezési igazgatóságain keresztül koordinálta a hadsereg ellátását.

A hadsereg vezénylő tábornokának és tábori élelmezési felügyelőjének (*Feldverpflegsinspekteur*) alárendelve működött egy tartományi főbiztos, akit annak a tartománynak a kormányzatából nevezett ki az uralkodó, ahol az adott hadsereg felvonulási területe volt.⁵⁵ A tartományi főbiztos feladatát főként a polgári közigazgatás és a hadsereg közötti közvetítés jelentette.⁵⁶ 1787-ben a császári-királyi főszereg tábori élelmezési felügyelőjének Johann Georg von Geneyne (1723–1810) vezérőrnagyot (*Generalmajor*) és a Katonai Élelmezési Főhivatal élelmezési alfelügyelőjét (*Vizeverpflegsinspekteur*) nevezte ki az uralkodó,⁵⁷ tartományi főbiztosnak pedig Lovász Zsigmondot, akinek alárendelve működött három tartományi biztos és egyéb személyzet. Lovász tartományi biztosnak Horányi Antalt, a Tartományi Biztosság pesti kerületének tartományibiztos-helyettesét,⁵⁸ Boross Józsefet, Sopron vármegye másodalispánját és Vörös Ignácot, Temes vármegye főszolgabíróját jelölte ki.

A hadseregellátásra vonatkozó rendeletből Madzsar a következőket emelte ki: „az egész ország területére 36 u. n. Abstossmagazint (Station)⁵⁹ állapít meg, kijelölve mindeneknek körletét. Minden Abstossmagazinhoz az illető megye alispánja kirendel egy commissariust [biztost] 1 forint 30 krajcár napidíjjal, mely a megyepénztárt terheli. A commissarius átveszi az odaszállított naturalekat [terményeket], a transportconductort [szállítási felügyelőt] – az pedig az egyes fuvarosokat – kifizeti és hetenkint jelentést tesz a beszállított mennyiségekről a helytartótanácsnak. A hadi színtérhez közeleső helyek-

54 Lásd erről röviden: Szekfü 1939: 508–509.

55 [Joseph der Zweyte] 1782c: 1–3.

56 Madzsar 1927: 27–28. Lásd ehhez Hochedlinger 2013: 305; Hochedlinger 2019: 676; Soós 2021: 734–735; Lázár 2020: 551.

57 Hof- und Staats-Schematismus 1788: 123; Ausführliche 1791: 310.

58 Schematismus 1790: 208.

59 Madzsar nem adja meg a kifejezés jelentését. [Joseph der Zweyte] 1789: 55. *Consumptions- oder Abstoßmagazin* említ. Szerintünk a két kifejezés nem ugyanarra a raktárfajtára vonatkozik, ugyanis a szótárakban az *Abstoß* nem szerepel 'elemésztés, fogyasztás' jelentésben. Ballagi–György 1887: I. 8, II. 353 szerint *Waaren abstoßen* – 'árú hirtelen túladni'. Harmat–Schustek 1913: 13: *abstoßen* 2. – 'piacra vinni, eladni (árúkat)'. Freckay 1912: 11, 51, 518, 573, illetve 605. az asztalosmesterség szakszavaként 'lecsisszent', a börgyártásban 'takarít', 'lehamlik, lekoszlik' jelentéseket ad meg. Mivel Madzsar magyarázata szerint itt fizették ki a beszállítókat, az *Abstoßmagazin*, avagy *Abstoßstation* felvásárlási raktárnak vagy felvásárlási pontnak fordítható. Ez ma a konszignációs raktárnak feleltethető meg.

nek, mint Szeged vagy Újvidéknek nagy katonai raktáraiban gyűltek össze az Abstoss-magazinok készletei.”⁶⁰

Tehát voltak „nagy katonai raktárak”, ahova beszállítottak az *Abstossmagazinokból*. Az amúgy is meglevő katonai élelmezési fő- és fiókraktárak (*Militärverpflegshauptmagazin* és *-filialmagazin*) mellett a háború idejére létrehoztak ideiglenesen kialakított tábori raktárakat (*Feldmagazin*), melyeknek négy funkcionális típusa volt: az erődített raktár (*Festungsmagazin*), vételezési raktár (*Fassungsmagazin*), utánpótlási raktár (*Nachschubsmagazin*) és főraktár (*Hauptmagazin*). (Ugyanakkor a begyűjtés nem azért kellett, mert a katonák központilag lettek volna elszállásolva. A raktárakból a gabonát és a szénát újra széthordták.⁶¹)

Az említett rendelet tizennégy nyomtatott oldalt tesz ki, amelyhez még tizenkét melléklet tartozott.⁶² A hosszú, láthatólag végiggondolt, de összetett szabályozást a terepen aligha lehetett betartani. Hasonlóképpen vonatkozik ez a megállapítás a már később, a napóleoni háborúk idején megjelent instrukciókra.⁶³ Ezek az amúgy világos szabályzatok életszerűen elgondolva (tekintetbe véve a korabeli alfabetizációt is) nehezen lehettek betarthatók, amit mutat eleve az is, hogy többször ki kellett adni őket. E tény már önmagában is képes jelentős részben megmagyarázni azt, amiről (szabálykövetés és működtetés viszonyáról) a továbbiakban szó lesz.

FVI visszaemlékezéseiben a szegedi események érdekes szerkesztésben adatnak elő. Röviden belekezd a szegedi visszaélések leírásába,⁶⁴ de pár mondat után hirtelen vált, és átugrik egy jóval korábbi kisszentmiklósi ügyre. A szegedi és (a történetben) kisszentmiklósi ügy kapcsán egyre több szervezeti szereplő bukkan föl: a szállítási felügyelő,⁶⁵ a vármegye kisszentmiklósi raktári biztosa,⁶⁶ a szegedi katonai élelmezési raktárhoz beosztott katonák, akik között főszerepet kap az élelmezési igazgató (*Verpflegsverwalter*), végül maga FVI, először a háború során történt szegedi ügy idején tartományi biztosként, majd gyorsan visszaugorva az időben főszolgabíróként. FVI tartományi biztosként megtarthatta addigi vármegyei tisztségét (főszolgabíró) és évi 400 forintos jövedelmét, s ezenkívül feltehetőleg a katonai kincstárból kapott évente 1200 forintot és hat katonai ló naponkénti porcióját, napi kenyéradagot, a sátrak és más tábori felszerelések beszerzésére való költséget és az úti díjakat.⁶⁷

60 Farádi Vörös 1927: 69. Vö. Beiträge 1872: 98. A beszállítás és átvétel nehézségeiről: XIII, Hauptstück. XXIV. Abschnitt. Benehmen bey Eintreffung der Transporte. Hkth [Hofkriegsrath] A 268. 1782.03.06. In: Hübler 1820: 470.

61 Farádi Vörös 1927: 72.

62 MNL OL A 39 1787: No. 16498.

63 Domokos 1804: 3–5.

64 Farádi Vörös 1927: 69. Itt és a továbbiakban jelen időben fogalmazunk, amikor FVI helyébe „a szöveg” volna helyettesíthető (tehát amikor FVI irodalomelméletileg a szövegszervező elbeszélő én), és múlt időben, amikor nem (tehát amikor FVI a hadbiztos).

65 A szó jelentésére és előfordulására: [Perger–Sztrokay (szerk.)] 1847: VIII., 80.

66 Bartal (szerk.) 1901: 148.

67 Madzsar 1927: 28.

Maga az ügy annyi volt, hogy Szegeden megkereste őt egy kunsági szállítási felügyelő, és elpanaszolta, hogy fuvarosait nyolc napja várakoztatják, miközben a később érkezettektől már átvették a gabonát. Madzsar szerint az efféle visszaélések, mint a szállító parasztok önkényes várakoztatása, az ajándékért való előnyben részesítés, a mérésnél való csalás stb. nagyon gyakoriak voltak.⁶⁸

Ezek után váratlanul következik – visszaugorva az időben – a (nem is rövid) kisszentmiklósi kitérő. Azt hihetnők, csapongás, szerkesztési hiba, de ha jó okát tudjuk vélelmezni a szerkesztés ezen módjának, akkor indokoltabb történetfűzési szándékosságot feltételezni. És van jó ok a vélelemre: a történet rezon (államérdek) és morál ütközéséről szól. FVI pártfogója és feljebbvalója, Lovász Zsigmond alispán úgy vélte, hogy a kisszentmiklósi vármegyei raktári biztos nem adta meg neki a kellő tiszteletet („*ki néki nem igen sok complementumokat tsinált*”),⁶⁹ és arra gyanakodott, hogy az illető csal. Be akarta vitetni Temesvárra, de FVI fokozatosan érvényesítette saját felfogását. Egyrészt azt, amit ma úgy mondunk, hogy védte a munda (a helyreállított magyar közigazgatás) becsületét (tudniillik amikor a vasra vert gyanúsítottat csak az éjszaka leple alatt kívánta a városba bevinni). Másrészt azonban ellenkezése nem öncélúan tekintélyelvű volt. Úgy vélte, hogy kellő bizonyíték híján a gyanúsítottat elengednék, így ők, a helyi hatóság szégyenben maradnának, és még lovat is adnának az „imposztor” alá. Ez a történet idáig önfényezés (*self-fashioning*) volna, de az emlékiró továbbmegy. Pártfogója felszólításaként fogalmazza meg saját hivatását: „[...] *eötsém ! te fiatal ember vagy, tanuljad ki az [raktári biztos] impostorságait [gázságait, csalárdságait]*⁷⁰ és *addig ne nyugodgyál, míg azokat ki nem tanulod.*”⁷¹

Valamivel később (megyegyűlés és szüret után) FVI visszatért a helyszínre. Az arrogánsnak tartott raktári biztost – mai szóval – felmentette a munkavégzés alól, és átvette tisztét. Szervezetszociológiai tankönyvbe való, ahogy leírta, miként fogtak össze a beosztottak a betolakodó FVI ellen. (FVI ezt a felmentett raktári biztos aklamunkájának tartotta, ma inkább a szervezetek személyzetéből kialakuló informális hálózat önvédelmi reflexének tulajdonítanók.)⁷²

FVI viselkedési taktikája egyszerű volt. Eleinte adta a bambát, mindent megcsinált, amit kértek tőle. Amikor a raktárból a természetbeni javadalmazást átvevő – FVI beállításában a biztos által bujtogatott – altisztek elszemtelenedtek, fordított

68 Farádi Vörös 1927: 69. 2. jegyzet.

69 Farádi Vörös 1927: 70.

70 Az impostura jelentésére lásd Bartal (szerk.) 1901.

71 Farádi Vörös 1927: 71. Később – a szegedi történet egy másik pontján – kétféle hivatásról beszél: „[...] én azt teszem most itten, amit a deputatio rendel, ha magam emberségére bízták volna, hogy én magam vizitállyam vagy az én előlülésem alá rendeltetett volna a kiküldettség, akkor már úgy vittem volna a dolgot, amint Istenem értenem adta, de most másoktól függök”. Farádi Vörös 1927: 75.

72 Talán az ilyen esetek miatt alakulhatott ki az a mai üzleti életben is élő, a kívülállók számára legalábbis méltánytalannak látszó szokás, hogy a szervezetből eltávolított személyt azonnal megfosztják a volt kollégáival való kapcsolattartás lehetőségétől.

egyét a helyzeten. Elkezdte a szabályzatot betartani, ragaszkodott a kétheti vételezéshez, és nem biztosított szállítóeszközt. Ennek hatására az erőviszonyok megfordultak, hiszen – sugallja a szöveg – ettől kezdve a katonák elégedetlenségének célpontjai a velük közvetlenül érintkező személyek és feletteseik lettek, s mint írja: *„[...] tudom a jövő kiadó nap nem fogják a szénát annyira ótsálni [becsmélni], sem a portiókat hatszor, hétzer visszavetni, még magok fogják a kisebb portiókat a magok könnyebbségére keresni.”*⁷³

A történet első felvonásának vége felé FVI megmutatja a félreállított raktári biztosnak, hogy mindent átlát, de közben ki is szól kései olvasóihoz. Mint írja, megérti, hogy a csalásnak az az oka, hogy a raktárban nincs kellő fegyelem, a vételezők ki-be járnak, a raktári biztos képtelen akkora tömeget kezelni – egyszerre akár 2–3 katonai alegységet, úgynevezett káplárságot, ami gyalogosszáad esetén feltöltöttségtől függően 25–30 közlegényt, tehát előbbi esetben 50–60, utóbbi esetben pedig 75–90 katonát jelentett.⁷⁴ Ekkora személyzet ellátása nem kis feladat, aminek föltétele volt az ellátandó és az ellátásukat végző katonák fegyelmezése is. Nem közömbös, hogy a raktári biztos a vármegye alkalmazottja volt (ahogy maga a raktár is odatartozott, és nem katonai élelmezési raktár volt). Szó szerint két szerveződési rend (katonai és polgári) határán vagyunk. Bármilyen feszültség csak nehezítette a katonák kiszolgálását, és ugyanakkor (szó szerint) szemmel tartását.

Amíg az egyik ügyfelet kiszolgálták, addig a másik tömte a zsebét, vagy *„kezével vagy lábával megnyomja a mérőben zabot, vagy búzát”*. (A szöveghely meglepő, ha mai szokás szerint súlymérésre gondolunk. Itt a mérő valószínűleg eredeti, térfogategység értelemben szerepel. Ebben az esetben van értelme annak, hogy a vételezők igyekeztek a térfogategységre jutó tömeget [sűrűséget] növelni. Ha súlyt mértek volna, akkor a kiadónak lett volna érdeke a mérleget megnyomni.)

Az illegális tartalékképzésre már csak azért is szüksége lehetett a raktári biztosnak, mert hihetőleg a rágszálók és a raktárba berepülő madarak is fogyasztották a terményt. FVI maga írja, hogy a biztosnak a beszállított terményt *„bővebben kell bé venni”*, mert hiányok keletkeztek, és nem jött volna ki a számadás.⁷⁵ A visszaemlékező ezen túlmenően a biztos díjazását (évi 150 forint) is kevesellte,⁷⁶ és nem tekintette ösztönző erejűnek.

73 Farádi Vörös 1927: 72–73. Az ócsál az ’ócsáról, becsmérel’ 17–18. századra datált alakja. Farkas et al. 1970: 1065.

74 A káplárság (*Korporalschaft*) a századokon belüli egység. A század annyi káplárságra oszlott, ahány káplár volt. Egy magyar gyalogosszáad esetében egy században 6 káplár és az 1800-as évek elején előírás szerint 160–180 közlegény volt, tehát a káplárság 25–30 közlegényt jelentett. Persze a létszám függött a feltöltöttség mértékétől is. Nagy-Luttenberg István szíves közlése.

75 Farádi Vörös 1927: 75, illetve uo. 1. jegyzet.

76 Farádi Vörös 1927: 74. Az *Abstoßmagazinok* felállításáról szóló idézetben a háború idejére ideiglenesen kialakított raktárakhoz (*Feldmagazin*) rendelt biztos napidíjaként 1 forint 30 krajcár említetik. Ez az akkori rendszerben 1,5 forint vagy 90 krajcár. Danyi Pál ártörténeti adatsora szerint a korabeli 1 konvenció forint a 2023. évi (névértéken) 8000 forintnak felel meg. Ugyanezen adatok alapján az 1788 körüli években a paritás körülbelül ±10%-os sávban ingadozott.

Ezzel az aprósággal azért kell foglalkozni, mert a szegedi történet reprízének végén FVI azt írja: *„Azt is jól tudom és megismérem, azon bajokért, feleletekért és gorombaságokért, mellyeket [a raktári biztosnak] a katonaságtul kell szenvedni, többet érdemel 150 forint fizetésnél [...]”*⁷⁷ Ez az említett összeg 9000 krajcár. Ha a biztos heti hat nap szolgálatot teljesített volna, akkor javadalma 450 forint körül lett volna. Arra kell következtetnünk, hogy a szolgálat csak heti két napra szólt. Ha ez így van, akkor ítéletet kell alkotni arról, hogy a napidíj sok vagy kevés. Heti két fizetett nappal számolva havi kilenc nap után járhatott díjazás, és 13,5 konvenció forintot tehetett ki. Ez egyrészt – az önellátásnak a korban jóval nagyobb arányát is figyelembe véve – akár elegendő lehetett volna is, viszont a szolgálat szakaszossága nagyon megnehezíthette a család ellátására fordítandó egyéb tevékenység végzését. Ezek alapján családos ember számára a díjazás ilyen föltételekkel – FVI meglátásával összhangban – szükségesnek mondható.

Kérdés, vajon a 150 forintos készpénzjövödelmen felül volt-e egyéb természetbeni juttatás. Az sem zárható ki, hogy a fizetésbe eleve belekalkulálták, hogy a tisztviselő „ügyeskedik”: *„[...] de ellenben azt is tudom, hogy anélkül, hogy a parasztot nyúzza és a portioakat minden félében irgalmassan veszi be, jutalmát a discretus bevétel által megnyeri.”*⁷⁸

A Visszaemlékezésekből kiderül, hogy játszottak a mértékegységekkel. Ezenkívül FVI egy példát említ a „discretus bevétel”-re (amikor az élelmezési igazgató maga szervezi a gabona őrlését).⁷⁹ Végül FVI az ügyet úgy rendezte el, hogy a célszerűséget az igazság kiszolgáltatása elé helyezte: *„Ime által adom a kultsokat, folytassa az ur a hivatalát minden nagy huzás, vonyás nélkül s ne adgyon az ur alkalmaztosságot a panasza, hogy mint fő biráját [főszolgabíró] ne kényszerítsen az ur az igazság kiszolgáltatására, mert akkor igaz birája leszek, most megelégedve vagyok tapasztalásommal.”*⁸⁰

A történet végső lezárásaként FVI elmondja, hogy egy küldöttség tagjaként még visszatért a helyszínre. Szövegezése egyrészt azt sugallja, hogy a raktári biztos ugyan továbbra is csalt, de mértéket tartott, másrészt jelzi, hogy a családságok egyik oka az ellenőrző személyzet felkészületlensége volt: *„[...] a comissariusnak mindgyárt jó kedve lett; azt felelvén, hogy a többi, ha még annyian lesznek is, kinullázom; csak az urat fő bíró uramat kérem ne használja tudományát. Tsakugyan a kiküldöttség minden tettét és manipulációját [számadását] helyben hagyta [elfogadta].”*⁸¹

Ezen a ponton tér vissza FVI a szegedi történethez. Annak elbeszélése továbbra sem folytonos,⁸² de itt nem a történéseket megértetni hivatott emlékezés szakítja

77 Farádi Vörös 1927: 75.

78 Farádi Vörös 1927: 75.

79 Farádi Vörös 1927: 91.

80 Farádi Vörös 1927: 75.

81 Farádi Vörös 1927: 75.

82 Farádi Vörös 1927: 75–79, 88–95.

meg a narratívát, hanem a kronologikusan közbeékelődő eseménysor.⁸³ Tartalmilag a történet három részre oszlik. Az első a szegedi (a rendi nemzeti öntudatú FVI által nem mellesleg megemléstett: német⁸⁴) élelmezési igazgató („*Ferfleks Ferwalter*”)⁸⁵ sikeres, de nem eredményes leleplezése. FVI egy megjelölt pénzérme segítségével rábizonyította a pékre és az igazgatóra a csalást, ám jelentése visszhangtalan maradt: „[...] *küldöttem stafetaliter [sürgösen] a felsőbb commissariatumnak [biztoságnak], de onnéd semmi választ nem vettem. Később megint sürgettem a választ, de erre sem kaptam semmi feleletet és többé nem sürgettem, hanem gondoltam magamban, hogy a magazinális [itt: katonai élelmezési raktár] tisztek valami ollas imposturát elkövettek, melly miatt nekem semmit nem válaszolnak.*”⁸⁶

Az 1789 tavaszán (tehát hónapokkal a karánsebesi – mai katonai kifejezéssel – baráti tűz és megfutamodás⁸⁷ után) kezdődő második rész az egész elbeszélésnek talán a csúcspontja. Már a feladat is rendkívüli: „[...] *parancsolatot kaptam, hogy Szegedre menyek és ottan a mihadiai reterada*⁸⁸ *után minden honnéd össze hordot naturalekat szározon, vizen a kirendelt helyekre vitessem.*”⁸⁹ Ha FVI fellengzősebben, de a valósághoz hívebben fogalmazott volna, akkor Augiász istállójának kitakarításaként írta volna le megbízatását.

Első olvasásra meglepő módon ezt az alkalmat arra használta fel, hogy megfejtse korábbi eredménytelenségének okát. Ennek érdekében barátságot színlelt, az élelmezési igazgatót leitatatta, és titkait kitudta. Taktikája sikerült, sok bort ittak, és FVI bírta jobban a szeszt. A megtört *Verpflegsverwalter* felvilágosította FVI-t, hogy a helyi tisztviselők – Granovetterrel szólva⁹⁰ – sűrű kapcsolati hálója mellett⁹¹ léteznek a „gyenge” kapcsolatok is, amelyek azonban egészen Budáig értek (a város ekkor már a Helytartótanács és az azzal 1785–1791 között egyesített Magyar Kamara székhelye⁹²): „[...] *vagy gondolod-e? hogy a mi Hoffratunk [udvari tanácsosunk] és az elsőbbségek el élhetnének Budán vagy más nagy városokban a tsekély fizetések-*

83 Mivel FVI többféle szövegváltozatot készített (Halmos–Tamás 2022: 24), felvethető (és Madzsar jegyzetei is ezt mutatják), hogy az eseményekkel majdnem egyidejű részletes és pontos naplót vagy jegyzeteket vezetett, melyeket később megszerkesztett. Egy negyven évvel később lezárt szövegről joggal feltételezhető a szerkesztés.

84 Farádi Vörös 1927: 88.

85 Farádi Vörös 1927: 78. A *Verpflegsverwalter* beosztás magyar megfeleltetésére lásd Ballagi (Bloch) 1854.

86 „*Mivel ezen ember ellen esztendő előtt tett vizsgálásom és vádolásom semmi következtetéseket nem szült [...].*” Mindez még 1788 októberének közepe előtt történt. Farádi Vörös 1927: 79–80.

87 1788. szeptember 20–21. Bánlaky 2001.

88 Farádi Vörös 1927: 62. 1. jegyzet. A mehádiai (ma Mehadia, Románia) visszavonulást Madzsar 1788. augusztus 28–29-re datálta.

89 Farádi Vörös 1927: 88.

90 Granovetter 1988.

91 „*A midőn te valamennyünket a cancellariában [irodában] lévőket legazembereztél, megmérte zsakokat is bépétseltél, mindnyájan megijettünk, a contrallorral [Kontrollerrel, azaz ellenőrral] tanácskoztunk, mi tévők legyünk? [...] A postamester jó barátom, azt arra kértem, hogy [...]. [...] ki is kérésemet tellyesíteni ígerte.*” Farádi Vörös 1927: 89.

92 Felhő–Vörös 1961: 31, 146, 353.

bül? ha mi azokat és ők minket nem segítenének?” – adta FVI az élelmezési igazgató szájába a megvilágosítást.⁹³

Amikor hajnalban az élelmezési igazgató rájött, hogy részegen („*jól meg kotsakosodott*” és „*jó pikkos lévén*”⁹⁴) fecsegett, könyörgőre fogta a dolgot, hogy FVI ne tegye őt tönkre, mert avval neje és hét gyermeke is szerencsétlenné válna. Ugyanúgy FVI (tartományi biztosként) a továbbiakban – „*lányomnak mondom, hogy a menyem is értsen belőle*” alapon – elmagyarázta az – állítása szerint – rettegő élelmezési igazgatónak, hogy „*csak arra kell vigyáznam, hogy a provincialis [tartományi biztossági] embereinket se nagyon tsalják, sem várakozással, vagy más környülállásokkal ne terhelyék*”.⁹⁵ Majd föltette a költőinek ható kérdést, vajon „*mi vitte arra a gondolatra, hogy én eötet s gyermekeit szerentsétlenné fogom tenni*?”⁹⁶

Az emlékirat szerint az élelmezési igazgató mintegy gyónásként⁹⁷ válaszolt és mondta el, miként hatástalanították FVI jelentését (*relatio*). A történet elolvasható, a lényeges számunkra, hogy a bécsi és a pozsonyi mérő közötti különbséggel játszottak.⁹⁸ Ám ennél érdekesebb, amit FVI a „gyónt” szövegből már közvetített-ként ad tovább. Ez ugyanis a hadseregellátás belső üzeme. A *Verpflegsverwalter* az ellátás kulcspozíciójával rendelkezvén (ő határozta meg, melyik molnár hány zsák gabonát kap kincstári őrlésre) az egész vertikumot kézben tartotta. Két szekérrel, szekerenként két-két cseh⁹⁹ lóval és egy-egy kocsissal, valamint megfelelő munkaszervezéssel csökkentette az üresjáratok számát: „*Egy szekérben két lovat fogat, egy szekerére 30–35 zsák gabonát reá rakat, a legközelebb lévő malmokba a maga szekerén hordatya a gabonát. Zsák számra fizetik a fuvort, 1–1–2 xkat [krajcárokat] a mint a malom távul léte a vagyon a gabonásháztul. Vannak több napszámassak rendelve, kik amint jött egyik szekere, mindgyárt a napszámassak a zsákokat fel rakták: a kotsis sem az életes háznál, sem a malomnál le sem szállott, midőn a szekere a malomba vitte a gabonát, ottan a molnár legények és napszámassak hamarsággal a gabonával megtöltött zsákokat le vették s már a lisztes zsákok a parton állottak, azokat is hamar fellrakták; és így két szekere a malomba vitt gabonás és vissza hozott lisztes zsákokért bért kapott; és annyit nyert, hogy némelly hosszabb napokban a 4 lovaival 40 forint bért is fizettetett magának. A molnárnak a fel és lerakást nagyon siettették; mert tőle függött*

93 Farádi Vörös 1927: 90.

94 Farádi Vörös 1927: 89.

95 Farádi Vörös 1927: 91.

96 Farádi Vörös 1927: 91.

97 „Ezen alkalmatosságokál még többet gyónt [...]” Farádi Vörös 1927: 91.

98 „[...] mivel az Esterreiger [österreicher, ’osztrák’] mérő, a mellyel mi a zsákokba mérjük a zabot, árpát és egyebet, kisebb, mint a pos. [pozsonyi] mérő, mi pedig p: mérővel vették bé [...]” Farádi Vörös 1927: 89. Egy bécsi (*wiener Metzen*) és az – 1756-tól azzal azonos értékű – alsó-ausztriai mérő (*niederösterreichische Metzen*) űrmértékegységű búza metrikus térfogat-mértékegységben 61,486 literre, tömegmértékegységben 46,11 kilogrammra, egy pozsonyi mérő (*pressburger Metzen*) búza pedig 62,08 literre és 46,56 kilogrammra vált-ható. A két típusú mérő közötti különbség több mint fél liter (5,94 deciliter), illetve majdnem fél kilogramm (450 gramm) volt. Bogdán 1991: 328–329, 339–344, 611.

99 Vagy morva lovak: kifejezetten tehervontatásra kitenyésztett fajták.

*a molnáraoknak az aerarialis [kincstári] gabonát kinek, kinek ki osztani; az aerarialis örlésen, a holy font számra tartozik adni a lisztet, a molnárok nem sokat nyernek, azon malmokra tehát, a honnéd eő hordatta a lisztet, kevesebb örlést vetett, mint sem másokra, azért sörényebbek is voltak a fel s lerakásban.*¹⁰⁰

Értelmezve a számokat: Bogdán István a 18–19. század fordulójára vonatkozóan az egyes gabonafajták „mérő súlyának” (pozsonyi mérőnkénti tömeg kilogrammban kifejezve) országos átlagaként a következő értékeket adta meg: a búzát kerekítve 47, a kétszeresé (a búza és a rozs vegyes vetése) és a rozsé 42, az árpáé 35, a zabé 26, a kukoricáé 40, a kölesé pedig 44 kilogramm.¹⁰¹ A búzából, kétszeresből és kukoricából egy zsákba másfél mérőt, árpából és zabból pedig két mérőt számoltak (bár volt, hogy a zab esetében is másfél mérőt számoltak egy zsákba). Bogdán adatai alapján másfél pozsonyi mérő búza zsákonként kerekítve 71, a kétszeres 63, a kukorica 60, az árpa 53, a zab pedig 39 kilogrammot nyomott (az árpa és a zab esetében két pozsonyi mérővel kalkulálva előbbi 70, utóbbi pedig 52 kilogramm volt). Ezzel kalkulálva (ha a zsákba 1,5 pozsonyi mérő búzát töltöttek) a szekérre FVI adatai alapján körülbelül 2,1–2,5 metrikus tonna búza került.

A nyári hónapokban indított fuvarok során egy négyökrös szekérre nagyjából 15 bécsi mázsát (a 56 kilogramm), tehát körülbelül 0,85 metrikus tonnát számoltak, a tavaszi hónapra viszont – feltehetően az esőzések következtében felázott utak miatt – csak 10 bécsi mázsát (bő fél tonnát szekerenként). Ezek alapján az FVI adataiból számított 2,1–2,5 tonna/szekér elég soknak tűnik – legalábbis az általa említett két igáslóval számolva. Az más kérdés, ha ezek csak rövid távolságra sík terpen (jó útviszonyokkal) fuvaroztak (tehát közel voltak a malmok). A 30–35 zsák az adott helyzethez való viszonyulást is jelzi. Mi lehetett az üzlet az egészben? A szervezés. Komoly információs rendszert kellett kialakítani. Ha akkor vitt gabonát, amikor volt elhozni való liszt is, vagy fuvar költséget takarított meg, vagy pedig csökkentette a forduló idejét. Tudnia kellett, mit mennyi idő alatt örölnék meg, és a molnárokkal is együtt kellett működnie. Ha nem, akkor elakadt volna a rendszer.

FVI úgy közvetítette az élelmezési igazgató „gyónását”, hogy a kincstári örléssel fontra¹⁰² kellett elszámolni. Ez több tekintetben is érdekes. Egyrészt ezek alapján a nem kincstárit még nem így tartották nyilván. Másrészt a mértékegységek közötti váltások a csalások lehetőségét hordozták. Mivel a raktár pozsonyi mérőben vette át a gabonát, de bécsi mérőben mérte ki a zsákokba, így mérőnként körülbelül fél kilogramm (egy font) többletük keletkezett. A kérdés, vajon hol tárolhatták – az idők során vélhetően hatalmasra nőtt – többletet. Kézenfekvő, hogy

100 Farádi Vörös 1927: 91–92. A „*zsák számra fizetik a fuvert*” fordulat értelmzésünkben azt jelenti, hogy a fuvardíj elszámolási egysége a zsák.

101 Bogdán 1980: 539.

102 Egy bécsi font (*wiener Pfund*) – egy alsó-ausztriai fonttal (*niederösterreichisches Pfund*) feltehetőleg megegyezően – 1756-tól metrikus tömegmértékegységben kerekítve 0,56, egy pozsonyi font (*pressburger Pfund*) pedig 0,558 kilogrammra váltható. Bogdán 1991: 444, 448, 623. A kettő közötti különbség nagyjából 2 gramm.

ugyanott, csak a raktározás módja miatt a nem bennfentesek nem jöttek rá a turpisságra. (Esetleg elképzelhető, hogy a katonai raktár és a befogadó raktár jogilag elkülönült, de térbelileg nem. A Lackenbacherek példáján tudjuk, hogy ez milyen gondokat okozhatott.¹⁰³) Harmadrészt a mérő és a font nemcsak különböző dimenziójú (térfogat, illetve súly), hanem ráadásul eltérő léptékű egységek is (mintha például a fajsúlyt literenkénti tonnában kellene megadni), ami kerekítéssel kapcsolatos csalfaságokat tesz lehetővé. Arról nem is beszélve, hogy a gabonát nem zsákolva tárolták (a zsák nagyobb érték volt, mint ma, tehát föltehető, hogy mindenki ragaszkodott a zsákjához). Ez kiderül abból, hogy vételezéskor a katonák nyomkodták a zsákokat. Ha már lezárt zsákokat kaptak volna, akkor ennek nem lett volna értelme.¹⁰⁴ Az is elgondolható, hogy a nem kincstári termény egy része „supererogatum”¹⁰⁵ lehetett. Ezért az együttműködésre hajlandó molnárok – vagyis akik segítettek a fel- és lerakodásban, azaz a szekerek fordulójának rövidítésében – kevesebb kincstári gabonával terheltek.

Jelenleg ott tartunk tehát az áttekintésben, hogy Pintér Tamásnak lehet igaza, FVI belezüllött a rendszerbe. De hátravan még a történet harmadik része, Geneyne vezérőrnagy és élelmezési alfelügyelő („*generalis Genge, ki a katonaság részéről az életes házok directora volt*”) látogatása.¹⁰⁶ FVI ismét csak az élelmezési („*életes házi*”) tiszték jelzéseinek (például számárfület mutattak az ellenőrök háta mögött¹⁰⁷) említését közvetítve, de azoktól távolságot nem tartva tudatja, hogy az élelmezés vezetői nem konyítanak az általuk ellenőrizendő rendszer sajátosságaihoz. A *Verpflegs-verwalter* feltárja előtte a nagy titkot: az ellátási szervezet valójában bünszövetkezet, amelyik kegyetlenül megtorolja, ha valaki tagjai közül árulásra vetemedik: „*Ekkor azt is meg monda [az élelmezési igazgató], hogy őket ritka ember tudgya visgálni, magok tudgyák tsinyokat és senki nem egy könnyen vádolhatja idegen, ha tsak magok közül nem való. De ha a bé vádoltatott bé zárattatik, hogy [inkább: amikor] valami kitétel már reá bizonyodik, az bizonyossan még fogságában el vész, de még annak az embernek is, aki közüllök valakit fel adott, akár mi módon el kell veszni.*”¹⁰⁸

FVI hozzáteszi, maga is tapasztalt leszámolás jellegű esetet; le is írja azt, ám a figyelmes olvasó számára az általa felhozott ügy nem sziklaszilárd bizonyítéka annak, hogy a bünszövetkezet – ha létezett – meggyilkolta volna esetleges árulóit.

103 Halmos–Tamás 2023: 313.

104 A gabonát még a Kádár-kori termelőszövetkezetekben is csonka gúla alakú halmokba rakták, lemérték a gúla éleit és magasságát, s ebből akár táblázat segítségével is kitudható volt a halom térfogata.

105 Farádi Vörös 1927: 89, 95. A kifejezés többletteljesítést jelent. FVI szóhasználatában a *superfluitassal* rokon értelmű. Kövér György szerint a kifejezés által megjelölt jelenségkör még nincs alaposan feltárva. Kövér 1999. Megjegyzendő, a kifejezés az erkölcsfilozófiában helyeslő töltettel rendelkezik, míg a nagybirtok gazdaságtörténetének szakszavaként inkább negatív értelmű.

106 Farádi Vörös 1927: 92.

107 Farádi Vörös 1927: 93.

108 Farádi Vörös 1927: 93.

Mielőtt azonban elintézhetnők FVI-t mint valamiféle hajdani konteóbajnokot, az emlékiratszerző ismét egy körrel beljebb visz a dolgok megértését illetően. Mint leírja, megjelent nála a péterváradi élelmezési igazgató, és segítségét kérte egy kár megállapításánál. Az eset különlegessége az, hogy – legalábbis a beszámoló szerint – a kár II. József közvetlen utasításának eredményeként keletkezett: „[...] *minek utánna Joseff császár rendeléssébül portiokbul nagy széna kazalok Futakon leginkább rakattak volna s azon kazalok ugy bé nem födethettek, hogy egész télen által tetemes károk a portiokbul tsinált kazalokban ne estek volna és mivel ezen kárnak megbetsüllésére commissio [bizottság] rendeltetett, mellynél én is ki vagyok nevezve, azért kért, hogy a kárnak betsüillésében rajta segétenék, mert a betsü után azt, a mi még a portiokból fog hibázni, köteles lészen meg fizetni.*”¹⁰⁹

A dolgok végül kezdik elnyerni értelmüket. Mint a dolgozat elején említettük, az élelmezési rendszert a háború idejére központosították. Ez rendben lett volna, de az uralkodó még bele is szólt a rendszer működésébe. Elgondolása nem volt rossz, de – legalábbis FVI bemutatása alapján – életidegen volt. (Tegyük hozzá, egy igazi hivatali rendszerben legalábbis nem illik a hivatali létra köztes fokain átnyúlni.) FVI-tól a háború idejére kinevezett tartományi biztosként elvárattott, hogy hatékonyan költse az uralkodó pénzét.¹¹⁰

A visszaemlékező, túl azon, hogy nem tartotta sokra az élelmezésért felelős kollégáit („Ezen dologhoz sem *Kriegs commissarius*, sem más katonatiszt, a ki ifjúságaiul fogva tsak katona [volt] és mezei gazda nem volt, nem értett”),¹¹¹ maga is gazdálkodó lévén, felelősséget érzett a hátország működéséért.¹¹² Végül megbízásának értelme alapvetően az ellátás folyamatosságának biztosítása kellett hogy legyen. Ezt expressis verbis nem írta le, de az egész történetnek csak akkor van értelme, ha FVI-nek ilyen szellemiséget tulajdonítunk. Ebbe a hivatásfelfogásba illeszkedik az is, hogy a bürokratikus elvektől távol eső jelenségeket is el kellett tűrnie – ha az ellátási szervezet állam (vagy ha tetszik: rablótanya) az államban, akkor azt is.

A történetnek mintegy lezárásaként FVI elmondja, bár megvesztegetni nem hagyta magát,¹¹³ az elszámolási rendszert méltatlannak tartotta.¹¹⁴ Ezek azok a részek, amelyeket az erkölcsi bírálók, így például Pintér Tamás a leginkább kifogásolhatóknak tarthatnak. Jelen dolgozat arról szól, hogy meg kell keresni a viselkedések összefüggéseit. A legsúlyosabbnak FVI azon állítása tekinthető, hogy a pusztákat

109 Farádi Vörös 1927: 93–94. A portióra: Bartal (szerk.) 1901: 505. Futak ma Futog, Szerbia.

110 Vö. Halmos–Tamás 2022: 38. Megjegyzendő, hogy Marczali Henrik fordítása szerint különben az uralkodó fejét véteti. Marczali ugyanis a *Visszaemlékeések*ben eredetileg németül szereplő mondatban a *Copf* betűsört *Kopfként* írta át. Marczali 1915: 16. A *Kopf*ot ('fej') nem volt szokás *Copf*ként írni. A *Copf*inkább a *Zopf* 'hajfonat' régi írásmód szerinti alakja. Tehát az uralkodó valószínűleg arra gondolhatott, hogy elkapja a – bibliai képpel élve – rájuk bízott tálentumokat nem megfelelően forgatók grabancát.

111 Farádi Vörös 1927: 94.

112 Farádi Vörös 1927: 91.

113 „*De én semmit tőlek el nem vettem.*” Farádi Vörös 1927: 94.

114 A kifogásolható viselkedésről szóló szöveghelyek: Farádi Vörös 1927: 94–95.

járván ingyen kapott szénát, zabot. Kérdés, vajon miként kellett volna a porciót elszámolni. Ha FVI lova csak helyben fogyasztott, akkor a mennyiség igencsak korlátozott lehetett. Ha az ár e kis mennyiség esetében nem érte volna el az FVI lakóhelyére való szállítás költségét – és ez minden további nélkül elképzelhető –, akkor megkérdendő, veszített-e (a közt is beleértve) bárki is.

Ezzel szemben FVI is méltatlankodott. Ha nem vette föl havi ellátmányát, azt pro bono aerarii kezelték (mintha a kincstár javára lemondott volna róla), azaz *supererogatum*nak tekintették, viszont az alkalmankénti, hivatali okok miatti (*competentiája* fölötti) többletvételezését készpénzben fizettették vele vissza. Így aztán „azon időtül fogva, a mi ulta a magazinalis tisztekkel jól éltem, már soha semmi *supererogatumot* ki nem tettek, tsak a hónap végével jöttek, hogy *quietáljam* [nyugtázzam] a *competentiámat* [illetményemet]. Már a *quietantiát* [nyugtát] is készen hozták, mellyet aláírtam; külömben a belgrádi táborban ki vett szénáért zabért sokat kellett volna fizetnem. Ellenben ha fell számláltam volna azon portiokat, mellyeket a tábor előtt ki nem vettem, semmi vagy igen kevés külömbség lett volna.”¹¹⁵

Ezzel lezárjuk FVI nagy és vitatott kalandjának ismertetését.

Összefoglalásként

Legelőbb is meg kell állapítani, hogy FVI műve formailag emlékirat, de sok szempontból egy másik műfajba tartozik: *tükör*nek mondhatnók. Valójában hivatalnok-i példatár, a meghatalmazott tisztviselő jó gyakorlatát bemutatandó. Nem egyszerű hivatalnok, magas rangú tisztekkel is tárgyal. Ezt már egy a történetünkön túli részben írta le, még ha tagadó formában is: „Ha nékem itten szovam nintsen és egyedül tsak azt kívánnyák, hogy kívánságokat tellyesésem, én itt felesleg vagyok, azért el megyek és tsak tessék nékem a gyülekezet végzését által adni, én kívánságaikat a vármegyékre el küldöm azzal a parantsolattal, hogy tellyesétsék, de sikerérül nem felelek.”¹¹⁶

Önállóságát tanúsítják váratlan ügyrendezési megoldásai. Abból kiindulva igyekezett a helyzeteket kezelni, hogy alárendeltjeit nehezen tudná pótolni úgy, hogy az élelmezés ügymenete ne álljon le. Az ellátásnak folyamatosnak kellett lennie. A feladat, hogy mai nyelven mondjuk, olyan volt, mintha guruló autón kellenek kereket cserélni. A „mission impossible” érdekében igyekszik készségeket elsajátítani, majd ezek által hatalmat szerezni beosztottjain, hogy azt a közjó érdekében használhassa föl. Az efféle útmutatók őspéldája József pátriárkának mint Egyiptom helytartójának bibliai története, melyet a középkorban nemes ifjak udvari szolgál-

¹¹⁵ Farádi Vörös 1927: 95. Belgrád a hajdani Nándorfehérvár (ma Beograd, Szerbia).

¹¹⁶ Farádi Vörös 1927: 111.

latra való felkészítésére használtak.¹¹⁷ Érdemes József történetét ideáltípusnak tekinteni, FVI szereplését pedig ahhoz hasonlítani. Ezt végzi el az 1. táblázat.

1. táblázat. Farádi Vörös Ignác és József pátriárka történetének összehasonlítása

	József pátriárka a fáraó felkentjeként	FVI
Készség	az Úr adta	maga szerezte
Hivatás	Izrael (Jákob) istene kiválasztotta	feljebbvaló kívánsága
Távlati cél	az igaz isten akaratának érvényre juttatása	az uralkodó szolgálata
Közei cél	élelmezési válság elkerülése	provincia népének védelme
Érdek	az istenkirály (Fáraó) érdekének képviselete	a hadiszervezet működtetése
Eszköz	Egyiptom parasztjainak rabszolgává tétele	hatalomszerzés a beosztottak fölött
Trükk	színlelés	színlelés
Erő	testvérei és azok háznépe	köznemesi rokonság
Korlát	korlátlan	a rendi nemzet tekintélyének védelme

Forrás: Farádi Vörös 1927; Halmos 2019.

Az emlékirat jellemzése és FVI mentális elhelyezése után megkíséreljük összefoglalni, mi az FVI által elmondott történet tanulsága. Idézzük föl az eseményeket!

Történt, hogy egy szállítási felügyelő panasza nyomán az 1788. őszi, még aktív időszakban FVI csőbe húzta a katonai élelmezési raktárban szolgálókat (mai szóval: géhásokat¹¹⁸). FVI elindított egy színlelt vesztegetési játékot, majd ennek során leleplezte az ellenoldalt, az élelmezési igazgatót és beosztottjait. Ezek azonban ekkor még egy ellentrükkel elvették FVI jelentésének az élet. Ám a következő tavasszal FVI-nek nem kis idő alatt sikerült az élelmezési igazgató bizalmába férkőznie, leitatnia, és egzisztenciális függésbe hoznia. FVI nem jelentette fel a társaságot, azonban elvárta, hogy ne rabolják beszállítóik idejét, és biztosítsák a katonák élelmezését.¹¹⁹

A dolgozat elején Perjés Gézára hivatkozva említettük, hogy a hadsereg élelmezésében részt vevő kereskedők („vállalkozók”¹²⁰) helyzete az akkori századfordulóra megváltozott, a hadsereg finanszírozása és ellátása elváltak egymástól. Ezzel szemben FVI történetei arról szóltak, hogy a haszonszerzés mozgóerejét nem lehetett kiiktatni a rendszerből.¹²¹ Annak erőforrás-pazarló megoldásai miatt a hivatalnoki szervezet vett át vállalkozói szerepeket. Ez természetesen a hivatalnoki és a vállalkozói viselkedés normáinak ütközésével járt.

117 Halmos 2019: 83. A hivatkozott műben a megállapítás alapjául szolgáló utalás feloldása kimaradt, itt pótoljuk: Thiebaut (ed. and transl.) 1998.

118 A „gehás” szó érzékletes értelmezéséhez: F. Tóth 1966: 5.

119 Farádi Vörös 1927: 58.

120 Perjés Géza a francia „munitionnaire”, „entrepreneur des vivres” kifejezéseknek felelteti meg.

121 Ezek a motívumok tökéletesen kivehetők az élelmezési igazgató 4 ló + 2 szekér + 2 kocsi kis vállalkozásában, miközben a szegedi katonai élelmezési raktár vezetője.

Miről is volt szó tehát a történetben? Az ellátásban részt vevők együttműködéséről, az együttműködés, az engedelmesség és felügyelet kicsikarásáról egy olyan rendszerben, aminek az a lényege, hogy a katonákat ellássa, mindegy, hogyan, végső soron pedig, hogy háborút nyerjen; arról, miként ítélte és írta meg ezt FVI, illetve miként ítéljük meg azt, aki ezt megírta. Másként szólva: ahogy korábban is (és bizony, később is), volt (és van) az üzleti életnek egy olyan, nem is kicsiny homályos zónája, ahol sem a piaci, sem a testületi szerveződés nem hatékony.¹²² Ezért nem véletlen, hogy ez a terület van leginkább kitéve a korrupciónak és a korrupció gyanújának.¹²³ Egy biztos: a politikai közösség céljai (adott esetben a közösséget megtestesítő uralkodó államrezonjának erőszakkal való kivitelezése) az üzleti élet terében az intézmények (adott esetben a szabad verseny) romlásaként, a szó régi értelmében vett korrupciójaként jelennek meg.

Pintér Tamás, FVI ténykedésének megítélését segítő, a korrupció következő definícióját használta: „Önkéntes, szándékos, jogtalan megállapodás két szereplő között, melynek értelmében egy hivatali döntésért valamifajta, akár anyagi, akár természetbeni juttatás vagy annak ígérete az ellenszolgáltatás.”¹²⁴

Az idézett tettet a köznyelvben a (meg)vesztegetés szóval fejezik ki. A közgazdasági irodalomban (Oliver Williamson értelmezésében) inkább az opportunistá cselekedet szakkifejezésnek felel meg, amikor valaki saját alkalmi előnyeire váltja megbízója távlatos céljait.¹²⁵

Kérdés azonban, vajon a történet valóban a szándékétika alapján ítélendő-e meg. FVI maga – egy korábban már idézett szöveghely alapján – más mércét adott meg.¹²⁶ Azt tekintette feladatának, hogy a rendszer egésze működjék. Aki volt vezetői beosztásban akár az üzleti életben, akár a közigazgatásban, tudhatja, az elsődleges szempont a vállalkozás (ami, mondjuk ki, üzem) működtetése, nem pedig a kívülállók erkölcsi együttérzésének elnyerése. Az élet nem állhat meg. Egy üzleti gépezetben nem lehet egyik pillanatról a másikra rendet rakni, nem lehet a rendet a szervezet alkotóelemeinek azonnali és teljes kicserélésével újjászervezni. Magánbűnösök alkalmazásával kell közerkölcsös üzleti testületet működtetni. Ez adott esetben járhat a szándékétika szempontjából nemkívánatos módszerekkel, hogy például valaki, a másik gyengéjét kihasználva, hatalmat szerez ama másik fölött, miként FVI tette azt a „*Ferfleks Ferwalter*” leitatásával.

Megemlíthető egy másik szempont is. Ezek az ügyek nehezen elbírálhatók. Héjja Julianna kiváló tanulmányából kiderül, az ügy számos esetben a gyanúba

122 Williamson 1979.

123 Sok beruházási, ingatlanfejlesztési tevékenység cselekvési módja közel áll az összemérhetetlen kérdésekről alkudozó politikai cselekvés „logikájához”. A részben a hadseregszállítási korrupció kérdéséről szóló tanulmányunk: Halmos–Tamás 2023.

124 Pintér 2021: 78.

125 Vö. Halmos–Tamás 2022.

126 Farádi Vörös 1927: 91.

fogott halála után zárult le. A büntetőjogi felelősségre vonás tehát nem történhetett meg. Az erkölcsi szintű válasz sokszor csak a vádlott hozzátartozóinak ellehetetlenítését jelentette, aminek méltányossága igencsak kérdéses.¹²⁷

Eleve kétséges, vajon lehetne-e az FVI által vázolt helyzetre egy kanti értelemben általános törvénnyé tehető szabályt megadni. Valószínűleg nem. Ha lehetne, akkor nem kellene vezetés, kormányzás. Lényegében egy Coase-teoréma szerinti (egy externáliákat és tranzakciós költségeket kiküszöbölő) világban lehetne élni. Ám ez egy jellegzetes „ha a nénikémnek kereke volna...” típusú föltevés.

Bár FVI története nagyon tanulságos, és jól jelzi a szándéketika és a hatalmat nem nélkülöző igazgatási gyakorlat dilemmáját, ellene vethető, hogy önmagában nem meggyőző. Megeshetett, hogy FVI esetleg a benne munkáló műveltségi elemek segítségével alakította az utódjai okulására szánt történeteit. Természetesen meg kell vizsgálni a levéltári iratok alapján, milyen gyakorlatok valószínűsíthetők a hadseregellátás terén. Mivel ezt a *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv* előző kötetében megtettük,¹²⁸ most nem térünk ki erre a kérdésre. Nagyon rövidre fogva annyi kimondható, hogy a bajok mikroszinten, a mindennapi élet (már amennyiben ezt a háborús életre lehet mondani) terén, a minőség bizonytalanságánál és a mértékek vitathatóságánál kezdődnek. A szellem, az elvek, a mindent szabályozni kívánó rendeletek, az eszközüvegek által kikényszerített lojalitás megkísérel szilárdságot vinni az élet mocsarába, de az utóbbit legföljebb kiismerni és – egy képzavarral élve – hamba fogni lehet. Ez olvasható ki FVI emlékiratából is.

Manapság a közvéleménynek korrupcióról üzletember és hivatalnok helytelen kapcsolata, megvesztegetés, a hivatallal rendelkező üzletfél nem megengedett jutalmazása, lefizetése jut az eszébe. Ez a közkeletű értelmezés történelmi példánkban már csak azért sem alkalmazható közvetlenül, mert gazdaság, üzlet és hivatal nem váltak úgy el egymástól, mint ma.¹²⁹ Mint említettük, korrupción abban a korban az intézmények, a normák elbizonytalanodását és bizonytalanságát, a bizalom hiányát, a gyanakvást, a szolidaritás gyengülését és hiányát, végső soron a romlást értették. Csakhogy ez a romlás nem morális kérdés, hanem sokkal inkább egy bizonyos tevékenység racionalitása. S ha ez így van, akkor végrehajtóik is szerepüknél fogva korruptak. Ilyen a jellemárcuk. Durkheimmel szólva ez egy anómiás világ. De a háborúk és a hadviselés természetéből kifolyólag miként is lehetne ez másként?!

Amit tanulásként leszűrhetünk, az bizonytalanság és bizalmatlanság viszonyának pár vonása:

127 Héjja 2015.

128 Halmos–Tamás 2023.

129 A vállalkozó, üzletember történeti értelmezésének tengernyi irodalma van. A témában megnyilvánuló legutóbbi magyar nyelvű szerzők közül Klement Juditot, Madarász Aladárt és Valentiny Pált emeljük ki. Klement 2019; Madarász 2014; Madarász–Valentiny 2015.

– Az együttműködés és a bizalmatlanság a pillanatnyi erőviszonyoktól függ. Erre az ideáltipikus példa Trifonov kereskedő és az alezredes története Dosztojevszkij *Karamazov testvérek* című regényében.¹³⁰

– A tartós együttműködést külső erők (ebben az esetben zsarolás) kényszerítetik ki.

– Mindennek erkölcsi megítélése a külső szemlélő horizontjától függ. Ez a bizonytalanság lehet az oka, hogy az utólagos elszámoltatás módja nem a számvevőszéki eljárás, hanem az erkölcsi vagy jogi keretbe bújtatott (rosszabb esetben közvetlen) leszámolás.

Ezek az utólagos leszámolások leginkább a sikertelen hadjáratok után következtek be. Egy tisztújítás során maga FVI is részese lett egy ilyen leszámolásnak. Amikor a helyi közéletben kívánt pástra lépni, büntetőeljárást indítottak ellene.¹³¹ A bűnbakkereső leleplezésekre jó irodalmi példákat találni Jókai Mór és mások műveiben. Ez viszont már egy másik történet, amelyről más alkalommal fogunk szólni.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

A 39 Kancelláriai levéltár, Acta generalia

Aurelius Augustinus 2020: *De civitate Dei*. Liber IV, iv. §. Wikisource. https://la.wikisource.org/wiki/De_civitate_Dei/Liber_IV – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.

Ausführliche 1791: *Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Rußland, Oesterreich und der Turkey, und des daraus entstandenen nordischen Krieges*. 4. Wien. <https://onb.digital/result/103C7158> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.

Babos Kálmán 1865: *Közhasznú magyarázó szótár a magyar irodalmi művekben, magán és hivatalos iratokban, hírlapokban, folyóiratokban és társalgási nyelvben gyakrabban előforduló idegen szavak megértésére és helyes kiejtésére*. Pest. <https://mek.oszk.hu/16400/16495/> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.

Ballagi (Bloch), Moritz 1854: *Neues vollständiges Wörterbuch der deutschen und ungarischen Sprache [...]. Deutsch–ungarischer Theil*. Pest. <https://books.google.hu/books?id=mPNJAA-AAcAAJ> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.

¹³⁰ Nevezhetjük Trifonov-effektusnak is: „az összeg, valahányszor a felettesek ellenőrizték, utána – immár négy év óta egyfolytában – mindig eltűnt egy időre. Az alezredes mindannyiszor kölcsönadta egy igen megbízható embernek, Trifonovnak, egy öreg özvegy kereskedőnek, aki nagy szakállt és aranykeretes szemüveget viselt. Az elment a vásárra, megforgatta a pénzt, ahogy kellett, és rögtön teljes egészében visszaadta az alezredesnek, sőt azzal együtt [...] kamatot is. Ezúttal [tudniillik a parancsnok személyének változása után] azonban Trifonov egy vasat sem adott vissza, mikor megjött a vásárból. Az alezredes máris rohant hozzá. »Nem kaptam én magától soha semmit, és nem is kaphattam« – ez volt a válasz.” Dosztojevszkij 2004: I. 144.

¹³¹ Farádi Vörös 1927: 146–148.

- Ballagi Mór – György Aladár 1887: *Kereskedelmi szótár. I. Német–magyar rész; II. Magyar–német rész.* Budapest. <https://mek.oszk.hu/14100/14172/pdf> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Bartal Antal (szerk.) 1901: *A magyarországi latinság szótára.* Budapest. https://adt.arcanum.com/hu/view/Books_20_NyelvkonyvekSzotarak_1133_Magyarorszag_iatinsag_szotara_284/ – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Beiträge 1872: *Beiträge zur Geschichte des österreichischen Heerwesens. Erstes Heft: Der Zeitraum von 1757–1814. Mit besonderer Rücksichtnahme auf Organisation, Verflechtung [sic] und Taktik.* Wien. <https://ia600707.us.archive.org/19/items/beitrgezurgeschorbancgoog/beitrgezurgeschorbancgoog.pdf> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Bogdán István 1991: *Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig.* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai 4. Levéltártan és történeti forrástudományok 7.) Budapest. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv4_07/?pg=0 – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Csengery, Anton 1844: Die Militärerhaltung Ungarns, deren geschichtliche Entwicklung und Verhandlungen über dieselbe in den Reichsdeputationen und auf den Landtagen 1839/40 und 1843. *Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn* (4.) 1. 180–208. <https://books.google.com.py/books?id=PrUAAAAcAAJ> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Danyi Pál 2023: Magyar pénzürtékindex – árák és devizák alapján 1754-től. In: *Ártörténet.hu. Pénz- és ártörténeti szakportál.* Budapest. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Domokos Lőrincz 1804: *A' magazinalis commissariusok' instructioja.* Nagyvárad. http://real-rmtak.hu/822/1/Magazinalis_commissariusok.pdf – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Dosztójevszkij, Fjodor Mihajlovics 2004 [1879–1880]: *A Karamazov-testvérek.* I–II. Ford. Makai Imre. Budapest.
- Eötvös József 1972 [1847]: *Magyarország 1514-ben.* Budapest. <https://mek.oszk.hu/04700/04774/> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- F. Tóth Pál 1966: Fapuskások. 8. *Petőfi Népe* (21.) 134. (1966. június 8.) 4–5. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BacsKiskunMegyeiNepujasg_1966_06/?pg=56 – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Farádi Vörös Ignác 1927: Farádi Vörös Ignác visszaemlékezései. In: *Farádi Vörös Ignác visszaemlékezései az 1778–1822. évekről.* Szerk. Madzsar Imre. Budapest, 57–174. <http://real-eod.mtak.hu/7956/> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Farkas Vilmos et al. 1970: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* 2. H–O. Budapest. https://adt.arcanum.com/hu/view/MNYTESZ_Hun_2/ – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Felhő Ibolya – Vörös Antal 1961: *A helytartótanácsi levéltár.* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai 1. Levéltári leltárak 3.) Budapest. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv1_03/?pg=0 – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Feuchtwanger, Lion 1990 [1925]: *Jud Süß.* Ford. Tandori Dezső. Budapest.
- Frecskay János 1912: *Mesterségek szótára.* I. Ötven iparág leírása; II. Ezen iparágak összesített magyar–német és német–magyar szótára. Budapest. <https://mek.oszk.hu/11100/11134/pdf> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Harmat Mór – Schustek Adolf 1913: *Kereskedelmi szótár. A magyar és német kereskedelmi levelezés szókincse és szólásmódjai.* II. Német–magyar. Budapest.

- Hof- und Staats-Schematismus 1788: *Hof- und Staats-Schematismus der röm. kais. auch kais. königlich- und erzherzoglichen Haupt- und Residenzstadt Wien, derer daselbst befindlichen höchsten und hohen unmittelbaren Hofstellen, Chargen und Würden, niedern Kollegien Instanzen und Expeditionen, nebst vielen andern zum allerhöchsten Hof, der Stadt und den k. k. Erbländern gehörigen geistlichen, weltlichen und Militär-Bedienungen, Versammlungen, Stellen und Aemtern. Mit einem dreyfachen Register versehen auf das Jahr 1788.* Wien. <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=o&aid=shb&datum=1788&zooom=2> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Horváth Mihály 1839: Gondolatok a történetírás teóriájából. *Athenaeum* (3.) 22. 338–341. hasábk. <http://real-j.mtak.hu/7049/> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Humboldt, Wilhelm von 2006 [1821]: A történetíró feladatáról. Ford. Rajnai László. In: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet*. 2. Budapest, 9–21. <https://www.szaktars.hu/osiris/view/gyurgyak-janos-kisantal-tamas-szerk-tortenetelmelet-ii-osiris-tankonyvek-2006/> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Hübler, Franz 1820: *Militär-Ökonomie-System der kaiserlichen königlichen österreichischen Armee*. III. Wien. https://library.hungaricana.hu/en/view/MilitarOekonomieSystem_03/ – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Idegen 1854: *Idegen szavak tára. A társalgási és tudományos nyelvben, valamint a honi hírlapokban előforduló idegen szavak magyarítása- és helyes kiejtésére vezérlő segédkönyv*. Pest.
- [Joseph der Zweyte] 1782a: *Instruction für das Militär-Haupt-Verpflegs-Amt. No. 2.* Wien. <https://onb.digital/result/105181FE> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- [Joseph der Zweyte] 1782b: *Instruction für die Militär-Verpflegs-Aemter und Feld-Directionen. No. 3.* Wien. <https://onb.digital/result/105181E5> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- [Joseph der Zweyte] 1782c: *Instruction für das in Kriegs-Zeiten aufgestellte Ober-Landes-Commissariat. No. 3.* Wien. <https://onb.digital/result/105181DC> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- [Joseph der Zweyte] 1789: *Nr. 980. Instruction für die Militär-Verpflegs-Beamte in Kriegs- und Friedens-Zeiten.* Wien. <https://onb.digital/result/102F1F40> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- [Perger János – Sztrokay Antal (szerk.)] 1847: *Törvénytudományi műszótár*. 2. kiadás. Buda.
- Schematismus 1790: *Schematismus Regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum. Pro Anno 1790.* Buda. <https://books.google.hu/books?id=Np5jAAAAcAAJ> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Schmitt, Carl 1992 [1922]: *Politikai teológia*. Ford. Paczolay Péter. Budapest.
- Schmitt, Carl 2009 [1922]: *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. Neunte Auflage. Berlin. https://www.duncker-humblot.de/_files_media/leseproben/9783428488056.pdf – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Scott, Walter 1980 [1820]: *Ivanhoe*. Ford. Szinnai Tivadar. Budapest. <https://mek.oszk.hu/03600/03643/html/01.htm> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Szent Ágoston 1859: *Szent Ágoston hippói püspöknek az Isten városáról írt XXII. könyve*. Ford. a pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. 1. Pest. <https://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kto4022402/> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Werböczy István 1990: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin-magyar kétnyelvű kiadás*. Ford. Csiky Kálmán. Budapest.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Akerlof, Georg 1970: The Market for Lemons. Qualitative Uncertainty and the Market Mechanism. *Quarterly Journal of Economics* (84.) 3. 488–500. <https://doi.org/10.2307%2F1879431> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Bánlaky József 2001 [1928–1942]: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Budapest. <https://mek.oszk.hu/09400/09477/> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Bogdán István 1980: Gabonaféléink térfogatsúlya a XVIII/XIX. század fordulóján. *Agrártörténeti Szemle* (22.) 3–4. 527–590. https://adt.arcanum.com/hu/view/AGRARTORTSZLE_22/?pg=532 – utolsó letöltés: 2023. március 23.
- Engels, Jens Ivo 2016: *A korupció története a korai újkortól napjainkig*. Ford. Kurdi Imre. Budapest.
- Fiscal-Military é. n.: Fiscal-Military Project Bibliography. In: *The European Fiscal-Military System 1530–1870*. <https://fiscalmilitary.history.ox.ac.uk/files/fiscalmilitary-systemproject-bibliographyversion4pdf-o> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Godsey, William D. – Maťa, Petr (eds.) 2022: *The Habsburg Monarchy as a Fiscal-Military State. Contours and Perspectives 1648–1815*. Oxford.
- Granovetter, Mark 1988 [1982]: A gyenge kötések ereje: A hálózatemélet felülvizsgálata. Ford. Molnár Attila. *Szociológiai Figyelő* (4.) 3. 39–60.
- Halmos Károly 2006: Szépirodalom – társadalomtörténet – közgazdaságtan. In: Steinert Ágota (szerk.): *Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából*. Budapest, 399–408. <https://www.szaktars.hu/kortars/view/steinert-agota-szerk-evkes-szinek-tanulmanyok-fabri-anna-tiszteletere-hatvanadik-szuletesnapjan-2005/?pg=399> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Halmos Károly 2019: József pátriárka történetei. In: Havran Dániel – Klement Judit – Nagy Dániel Gergely (szerk.): *MA 70. Eszmék – történetek – elméletek. Tanulmányok Madarász Aladár tiszteletére*. Budapest, 69–91. <http://mek.oszk.hu/19200/19257/19257.pdf> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Halmos Károly – Tamás Máté 2022: Forgalmazás, kereskedelem, bizalmatlanság. A hadsereg-ellátásról. *Korall* (23.) 89. 23–44. <https://doi.org/10.52656/KORALL.2022.03.002> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Halmos Károly – Tamás Máté 2023: A hadsereg, a kereskedő és a szerződés. A hadseregellátás intézményi működése a 19. század eleji Habsburg Monarchiában. In: Demeter Gábor – Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (főszerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2022. Területi egyenlőtlenség – Intézményi változás*. Budapest, 273–315. http://real.mtak.hu/162788/1/Gazdtort_Evkonyv_2022.pdf – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Hankiss Elemér 1979: A korupció. In: Hankiss Elemér: *Társadalmi csapdák*. Budapest, 73–142.
- Hausner Gábor 2019: Perjés Géza a katonai vezetők kiképzéséről és a hadtörténet-oktatás szerepéről. *Hadtudományi Szemle* (12.) 2. 21–34. <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.2.2>
- Hayek, Friedrich A. von 1945: The Use of Knowledge. *The American Economic Review* (35.) 4. 519–530. <https://www.jstor.org/stable/1809376> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Héjja Julianna Erika 2015: „Hűtlenségi és visszaélési botrányos tények”. Vármegyei tisztviselői kihágások, felelősségre vonás, fegyelmi eljárás a 19. század első felében. *Századok* (149.) 5. 1068–1077. <http://real-j.mtak.hu/6281/5/2015-5.pdf> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Hobsbawm, Eric 1974: *Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században*. Ford. Tandori Dezső. Budapest.

- Hochedlinger, Michael 2013 [2003]: *Austria's Wars of Emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy, 1683–1797*. London – New York.
- Hochedlinger, Michael 2019: Das Stehende Heer. In: Hochedlinger, Michael – Maťa, Petr – Winkelbauer, Thomas (Hrsg.): *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*. 1. *Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. (MIOG. Ergänzungsband 62. Teilband 2.) Wien, 655–763.
- Iwasaki, Yoko 2008: *The Methodological Application of Modern Historical Science to Qualitative Research*. (IDE Discussion Papers 143.). <https://ideas.repec.org/p/jet/dpaper/dpaper143.html> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Karácsony András 2016: *A jogtudomány teológusa. Carl Schmitt politikai teológiája – Politika, politikaelmélet és jog*. Gödöllő–Máriabesnyő. <https://www.szaktars.hu/attraktor/view/karacsony-andras-a-jogtudomany-teologusa-carl-schmitt-politikai-teologiaja-2016/> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Klement Judit 2019: A vállalkozó elméletben és gyakorlatban. In: Havran Dániel – Klement Judit – Nagy Dániel (szerk.): *MA 70. Eszmék – történetek – elméletek. Tanulmányok Madarász Aladár tiszteletére*. Budapest, 131–139. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/75117> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Kövér György 1999: Elmélet és módszer a legújabb gazdaságtörténet-írásban. *Aetas* (14.) 1–2. 285–293. <https://epa.oszk.hu/00800/00861/00011/1h-15.html> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Kövér György 2011: Én-azonosság az ego-dokumentumokban. Napló, önéletrész, levelezés. *Soproni Szemle* (65.) 3. 219–242. https://epa.oszk.hu/01900/01977/00252/pdf/EPA01977_soproni_szemle_2011_3_219-242.pdf – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Lázár Balázs 2020: A császári–királyi hadsereg ellátási rendszere a Magyar Királyságban az 1751. évi szabályzattól 1815-ig. *Történelmi Szemle* (62.) 4. 549–564. https://epa.oszk.hu/00600/00617/00188/pdf/EPA00617_tortenelmi_szemle_2020_04_549-564.pdf – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Lukács György 2002: *A bosevizmus mint erkölcsi probléma*. Marxists Internet Archive. <https://www.marxists.org/magyar/archive/lukacs/bmep.htm> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Madarász Aladár 2014: Hogyan született a vállalkozó? *Külgazdaság* (58.) 7–8. 3–29. <https://kulgaszasag.eu/article/366> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Madarász Aladár – Valentiny Pál 2015: Vállalkozás, vállalatelmélet, vállalat történet. Arthur Cole, Alfred Chandler és Ronald Coase – változatok „paradigmatereimre”. *Korall* (16.) 61. 5–42. <http://real.mtak.hu/34298> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Madzsar Imre 1927: Bevezetés. In: Madzsar Imre (szerk.): *Farádi Vörös Ignác visszaemlékezései az 1778–1822. évekről*. Budapest, 1–54. <http://real-eod.mtak.hu/7956/> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Marczali Henrik 1915: A hadsereg élelmezése az 1788–90-iki háborúban. *Századok* (49.) 1–2. 1–33. http://real-j.mtak.hu/13672/1/Szazadok_1915.pdf – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Perjés Géza 1963a: *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715)*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 29.) Budapest.
- Perjés Géza 1963b: Élelemellátás, logisztika és stratégia a vasutak elterjedése előtti kétszáz esztendőben (Hadtörténelmi tanulmány). *Hadtörténelmi Közlemények* (ú. f. 10.) 1. 216–281. https://adt.arcanum.com/hu/view/HadtortenelmiKozlemenyek_1963/?pg=217 – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.

- Pintér Tamás 2020a: Egy hadbiztos az 1788–1791. évi török háborúban. Farádi Vörös Ignác a fronton. In: Bíró Gyöngyvér – Mohai Aletta (szerk.): *Móra Akadémia szakkollégiumi tanulmánykötet*. (Szakkollégiumi Füzetek 8.) Szeged, 113–129. https://acta.bibl.u-szeged.hu/74071/1/moraakademia_008_113-129.pdf – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Pintér Tamás 2020b: Diadal vagy kudarc? II. József török háborújának értékelése a magyar és a nemzetközi szakirodalom tükrében. In: Hamerli Petra – Varga Tímea – Rab Virág (szerk.): *XIII. Nemzetközi és XX. Országos Grastyán Interdiszciplináris konferencia előadásai*. Pécs, 115–133.
- Pintér Tamás 2021: *Hadbiztos, politikus, gazda – avagy „a középségben megmaradni”*. Farádi Vörös Ignác életútja és személyisége a visszaemlékezései tükrében. MA-szakedolgozat, kézirat. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Pintér, Tamás 2023: Deutsch-ungarische Zusammenarbeit im Schatten des letzten Türkenkrieges: Geschichte der Freundschaft von Ignác Farádi Vörös und Kapitän Rabach. In: *Im Fokus: Deutsche in Ungarn. Zum Gedenken an Otto Heinek*. Pécs, 27–44.
- Redlich, Fritz 1964–1965: The German Military Enterpriser and His Work Force. A Study in European Economic and Social History. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Beiheft* 47–48.
- Soós István 2021: Das Königreich Ungarn in der Donaumonarchie (1699–1790). In: Schmitt, Oliver Jens (Hrsg.): *Herrschaft und Politik in Südosteuropa von 1300 bis 1800*. (Handbuch zur Geschichte Südosteuropas 2.) Berlin–Boston, 695–781.
- Szekfű Gyula 1939: *Magyar történet*. (Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet IV.) Budapest.
- Szijártó M. István 2020: Hadseregellátás Magyarországon a kései rendiség idején. Bevezető megjegyzések. *Történelmi Szemle* (62.) 4. 523–526. http://real.mtak.hu/120976/1/TSZ_2020_4_Bevezeto.pdf – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.
- Thiebaux, Marcelle (ed. and transl.) 1998: *Dhuoda: Handbook for her Warrior Son. Liber Manualis*. (Cambridge Medieval Classics 8.) Cambridge.
- Williamson, Oliver E. 1979: Transaction-Cost Economics: The Governance of Contractual Relations. *Journal of Law and Economics* (22.) 2. 233–261. <https://doi.org/10.1086/466942>
- Z. Varga Zoltán 2000: Önéletírás-olvasás. *Jelenkor* (43.) 1. 87–93. <https://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/2000-1.pdf> – utolsó letöltés: 2023. augusztus 31.